

Jan Lokers יאן לוקרס

ה י ה ו ד י ם ב א מ ד ן ב ש נ י ם 1806-1530

Die Juden in EMDEN 1530-1806

בהוצאת מחוז פריזיה המזרחית
אור"ן, 1990

מחקר חברתי-כלכלי והסטורי למצבם של יהודי צפון גרמניה
משלהי ימי הביניים עד לתחיקה של שויון זכויות אזרחיות

חמצות קטעים מגרמניה, הערות והערות ע"ס מחקרים אחרים

על ידי יוסף בן ברית

חבת ציון
החשנ"א, 1991

המטרות: (א) למצוא חיזוקים להנחות על התישבות או מגורים של

אבות משפחת ב ו נ ד ה י י ם באמון ופריזיה

המזרחית במאה ה 17, כפורטוגזים מאמסטרדם.

(ב) לקבל מידע נוסף על אבות המשפחה באמון במאה ה 18.

לפני הקראם ב ו נ ד ה י י ם, החל משנת 1811.

Jan Lokers

Die Juden
in
Emden
1530-1806

VERLAG
OSTFRIESISCHE
LANDSCHAFT

מפתח העניינים:

בתדפיס	
	הפרקים המרכזיים, בלי לפרט את התת-פרקים.
	1. מבא: מסורות המחקר; קביעת השיטה והנושאים הנחקרים; האזור הנחקר ותקופותיו
6-1	המדיניות השונות; המקורות למחקר. עמודים 11-18
9-6	2. היהודים באמון כיהודי חסות של הנסיכים האזוריים, 1530-1595. " עמודים 20-35
	3. היהודים באמון סוף למאבק טמכויות בין השליטים האזוריים
16-9	הנסיכים מחד, לבין מועצת העיר מאידך, החל מ 1595. " עמודים 40-69 (פרק זה מכיל 5 עמודים המפרטים המצאותם של פורטוגזים באמון, ופריבילגיות מיוחדות להם, מן השנים 1649 ו 1703 י.ב.ב.)
20-17	4. היהודים באמון עד סוף שלטון הנסיכים האזוריים ב 1744. " עמודים 73-116
	5. עיסוקים ומקצועות של היהודים; עסקי כסף והלוואות בריבית, מסוד מקומי ובין לאומי. לפי המקורות העירוניים.
23-20	150-118 " עמודים 118-150
27-23	6. היהודים באמון תחת שלטון פרוסיה, 1744-1806. " עמודים 152-206
27	7. הבטים משוים בין מצב יהודי אמון לעומת מצבם בערים דומות. " עמודים 208-222
28	8. סיכום ומסקנות. " עמודים 224-227
30-29	גספחים. " עמודים 231-255

הקדמה: במסגרת חיפושי אחרי הוכחות מוצקות לרשימה הגניאלוגית שערכתי עם הוצאת לאור של מחזה "שמחת פורים בעיר הבצורה ומהוללה גלוקסטאט", חסרים לי נתונים מוסמכים להנחותי באשר לקשר בין אחד מבני הנריק דיאס מילאו אשר חיו באמסטרדם ובהמבורג בראשית המאה ה 17, כנמלטי האינקוויזיציה בליסבון, לבין התישבותו של **בן** אחד מהם בעיר הנמל אמון. בן אחד של זה, שוב על פי הנחה, היה סימון איזקס (שמחה בן יצחק), ראשון יהודי החסות באחוזת הנסיכים מבית בוקקה בכפרם בונדה, עם נמל קטן בשפת מפרץ הדולרסט. (טבלת מספר הסוף)

סימון איזקס נולד כ אמן בשנת 1634 (לפי מקסמרקרייך) והיה יהודי חסות ב בונדה כבר בשנת 1670 ועד 1720. אביו ד. איזאק מהולנד. (יצחק רודריגס ?) יצחק ק"ס הנריקס (יצחק קטקס הנריקס לפרשנותי) היה סוחר בין-ימי פורטוגזי באמן בשנת 1633, עם בית משלו, כך כותב החוקר צבי עזריה, במחקרו "יהודים בסכסוכיה התחתית" אני מניח, כי שני השמות מהיחסים לאותו איש בגירסה הגרמנית של מקסמרקרייך, איש יהודי מן האזור, לבין הגירסה הפורטוגזית של צבי עזריה, יהודי לא מקומי שהשתמש ברישומים קדומים של התקופה הנדונה.

ע"פ מחקרי ברישומי הפורטוגזים באמסטרדם נראה לי כי רודריגס/רויז מילאנו (גם גופת) הוא אביו של יצחק קטקס רודריגס הנריקס. (ממן ע"פ בביקורת)

המעיין בשמות גומקס/רודריגס/קטקס יראה בנקל שהם חופפין בני משפחה זהה. הקשר בין סימון איזאקס בבוונדה (נפטר במקום זה ב 1720) לבין סימון נתנס, או שמחה ב'ר נתן מבוונדה באמדן, שנפטר בשנת 1782, ומצבתו נמצאה על ידי בביה העלמין "האשכנזי" הקיים, צריך לדעתי להיות נתן סימוןס = נתן ב'ר שמחה. סימון נתנס זה נולד ב 1718, כנראה עוד בבוונדה, זאת לפי רשימת הקהילה היהודית באמדן, אותה חקרתי במיקרופילם, בארכיון המרכזי לתולדות היהודים, בירושלים. אביו המשוער נתן סימוןס נמצא על ידי ברושימחיו של מקס מרקרייך (מן המקום לער) בקהילת היהודים בנורדן, שם היו חברי הקהילה בשנת 1736, כאזרחים, הן נתן סימוןס והן בנו סימון נתנס, הוא שמחה ב'ר נתן מבוונדה. הנחותי הן יותר מאשר רק סבירות, הגם שלא מצאתי רישומים מריקים באשר לקשרים. עתה, כאשר השבתי מחקר חדיש ואחרון זה, קיוותי למצא חיזוקים ואולי הוכחות אף "מדעיות". המעיין יתכס.

שיטת ההדפסה:

תרגום/תמצות וציטוט טכסטים מן הספר יודפסו באותיות גדולות. הערות והארות נוספות שלי, שלא במקור, יודפסו באותיות קטנות, בהמשך אחד, ללא דילוג.

-- יוסף משה בן אלעזר-הי"ד בוונדהיים/בן ברית.

חבת ציון, אייר ה'תשנ"א; מאי 1991.

קטע מבית העלמין היהודי באמדן, שנרכש בשנת 1703. המצבה העתיקה ביותר של אבותינו מצד בוונדהיים, היא זו של שמחה ב'ר נתן מבוונדה. 1782.

Abb. 2: Der 1703 erworbene „neue“ Friedhof der jüdischen Gemeinde

1. מסדות המחקר; קביעת השיטה והנושאים הנחקרים; האזור הנחקר ותקופותיו המדיניות

השונות; המקורות למחקר.

..לאחר רדיפות היהודים האחרונה והשמדתם בתקופה הנאציונל-סוציאליסטית מתעניין המחקר ההסטורי בדברי ימי היהודים (בגרמניה) ובסיבות של שנאת היהודים והאנטישמיות.

... כל העבודות מסוג זה קשורות בשאלה, כיצד זה קרה שתחת שלטונו הדיקטטורי

של היטלר, ומפלגתו יכלה תורתו הנוראה להשיג תוצאות איומות כאלה ...

והאם יש קשר והמשכיות להשמדת היהודים לבין שנאת היהודים הישנה מן המאות

ה 18 וה 19 ?

.. הקהילה היהודית באמון שייכת החל מראשית המאה ה 17 לקהילות היהודיות

מן הגדולות והחשובות מבחינה מספרית ותרבותית-יהודית במרחב הצפון-גרמני.

בשנת 1770 נמנו בה 545 תושבים (109 משפחות), שהיוו כ 7,6 אחוזים מכלל

התושבים. אין מקבילות רבות לכך בערים גרמניות אחרות. (ראה ביקורתי לפתיחה זו)

..עמדתה הכולטת של קהילת אמון נתנת לאבחנה בהנהגתו הדבנית של רבי יעקב

אמון, הזמנית אמנם, בשנים 1728-1733. יעקב אמון נחשב למגינה הנודף של המסורת

היהודית האדוקה בכל מערכות החיים, שהשפיע גם על משה מנדלסון והסברתו הדתית

^{א*} ברצוני לציין כאן, כי בראשית המאה ה 17 היו מעט יהודים אשכנזיים ממקורו באמון,

כפי שניתן לראות ברשימות השמיות של ראשית מאה זו. באותה עת החישבו מאנוסי פור-

טוגל הן באמסטרדם, הן בהמבורג, הן בגלוקסאדט, וידוע על המצאותם של פורטוגזים גם

באמון. אך הרישום האזרחי לא קלס אותם, אם מכך שלא היו קיימים לגבי כל האוכלוסיה,

או אם מכך שהפורטוגזים לא רצו להיות רשומים, ואף לא החישבו סופיה. באמסטרדם למשל,

הוגבל מספרם ל 300 (משפחות?) כבר בשנת 1608, והם חפשו מקלטים נוספים, ואמון החאימה

הן עקב היוחה נמל והן בגלל קרבתה לאמסטרדם. ב 1618 פרצה מלחמת 30 השנים ואי הבסתון

ב 1628 היה פאולו דה מילאנו, אחד מבני הנריק די אס

מילאנו הקדוש, מגלוקסאדט בנורדן ובאמון בעסקי בניית אוניה. ב 1633 יש רישום

על חלונת יצחק ק (C.בלטינית) הנריקס (ישורון?) הנריקס לפני

מועצת העירייה באמון על נסיונות הכשלה מצד 31 סוחרים הגילדה המסחרית, כדי לגרום

להפרת זכיונות המסחר אשר בידיהם מטעם הסנס בעניני ייבוא סחורות ממרחקים.

ב 1649 נחתמו על ידי הסנס פריבילגיות רשמיות כלליות לסוחרים הפורטוגזים באמון.

עשר שנים קודם, ב 1639 הורשה ליהודים לקיים תפילות בבית כנסת. עד 1670 השתמשו יהודי

אמון וגם מן הסביבה בבית העלמין הישן, ליד תעלת השיוט לכוון העיה אוריך.

אבני המצבות היו מונחות על הקרקע, כמנהג הספרדים, שקעו בחלקם וחלקם נגנב על ידי ספני התעלות, כי היו אלה לוחות גרניט או שיש גדולים, שלא מן האזור. לדעתי הצנועה היו כל אלה סימנים להמצאות מספר ניכר של פורטוגזים באמון בראשית המאה ה 17 (בשנים 1610-1650 בערך). אך חוסר הרישום מביא את החוקרים למסקנה "המדעית", כי אי אפשר לחסיק מסקנה כזו.

איזכור פריחת הקהילה במחצית השניה של המאה ה 18 במפורט בפרק זה, נובע לתקופה מאוחרת בהרבה, וכל הרישומים הנזכרים במחקר הם מן התקופה הזו, כאשר כל השמות הם אשכנזים, כגון 3-4 דורות מאוחרים, ילידי האזור והמקום . י.ב.ב.

..המחבר מצביע על מקרה נדיר של יחסים רומנטים בין נערה נוצרייה לבין היהודי

ס י מ ו ן כבר בשנת 1578, הגם שהיא טענה לפני הכנסייה שדורשה ממנו להתנצר.

כללית היתה התנגדות רבה מצד האוכלוסייה הנוצרית להמצאות, יהודים אף מעטים כפי שהיו אז באמון, כמו בכל האזור. מענין אותי השם סימון, כי מעט היהודים באזור היו אשכנזים בתקופה החיא, בכמעט ודאות. כנראה באו מבראונשווייג, פרנקפורט והסן. ..המחקר הנוכחי בחר בקהילה היהודית הקבועה כעיר הנמל אמון.

למסתתייגים האפשריים ולטענה האפשרית, כי הקהילה היהודית שם, אינה מייצגת את מצבן של יתר הקהילות היהודיות בצפון גרמניה, וזאת עקב השפעתה המועטה מבחינה פוליטית וכלכלית באמון, וכי תקופת "הפריחה של אמון כעיר נמל" וכמרכזית ומובילה בין ערי הנמל אחרות אירופאיות לא התארכה אל מעבר למחצית השניה של המאה ה 16, יש לטעון, כי רוב היהודים היו בכפרים, קרוב למרכזים עירוניים ובעיירות מאז גירושם מן הערים בשלהי ימי הביניים. הדוגמה של אמון כעיר קטנה עד בינונית עם השפעה אזורית רבה, יכולה איפה להוות יצוגיות מיוחדת כשלעצמה.

..בשנת 1750 חיו רק סביב מיהודי גרמניה בערים עם יותר מ 20.000 תושבים, דוגמת המבורג-אלטונה, פרנקפורט דמיין, רבע אחד היו בכפרים, ומחצית היהודים חיו בעיירות דוגמת אמון.

..באמון לא היו תושבים יהודים בתקופת ימי הביניים, ולא כבעיירות לונבורג, הילדסהיים,

בראונשווייג, גוטינגן גורשו אלה משם במאות ה 14 וה 15, ועתה חזרו למקום. באמון התישבו יהודיה וראשונים רק בתקופה הנתחבת לעת החדשה.

אציין שכך בדיוק היה באמסטרדם, המבורג, אלטונה, גלוקסטאדט, יתר ערי ההתישבות של אבותינו, פליטי האינקוויזיציה הפורטוגזית. לונדון למשל, שייכת לסוג הראשון ויהודיה הקדמונים גורשו משם עת ראשית מסעי הצלב, ועתה חזרו אליה, בסוף המאה ה 15, אנוסים פורטוגזים, בהסוואה קטולית.

המקורות של המחבר:

- (א) במקביל למספרם הרב היחסי של החושבים היהודים והשפעתם הכלכלית והחברתית של יהודי העיר אמדן, נמצאים ודבה רישומים בלתי מודפסים בארכיון העירוני, כמו גם בארכיון של סכסוניה התחתית באוריק.
- החלק העתיק ביותר נמצא במצב פיסה גרוע ביותר בארכיון העירוני, מסומן I 417-1-6. לאודונה ממש שוחזרו מסמכים אלה, המכילים מידע עתיק ביותר על יהודי אמדן, על ידי הארכיון הממלכתי באוריק.
- (ב) מסמכים ממקור יהודי חסרים כמעט לגמרי, מאחר וחלק גדול מהם אבדו כבר במחצית השנייה של המאה ה-19. (מרק מרקרייך מבכה עובדה מרגיזה זו בטענו, כי חוסר הבנה הסטורית של פקידי הקהילה בשנות 1850-1860 גרמה לביטולם אז, כאשר שמש אוצר הסטורי זה לתעשיית הנייר ולמחזור. אני אישית מעלה על הדעת אפשרות נוספת הקשורה ברצונם של ראשי הקהילה דאז "להוכיח אשכנזות" שלהם ושל חברי הקהילה, ולהשכיח שהם בעצם זרים במקום מבחינה הסטורית, בני מהגרים מאזורים אחרים. מכאן לדעתי גם שם משפחתנו בונד היים, דהיינו מקורנו/כיתנו הוא בונדה. יתכן והסיבות היו פוליטיות, מבהנת זכויות ספר הממור (ממורבוך בגרמנית) הוא ספר ימי האזכרה לנפטרים) וספרי הפרטי-כל של הקהילה וכן רישומי החברה קדישא הושמדו בעדיפת בית הכנסת בליל הבדולח, ובימי מלחמת העולם השנייה (אמדן הנפצצה קשות על ידי בנות הבריה).
- מעט מרישומים אלה נמצאים במאמריהם של הסטוריונים מקומיים של הקהילה, אליהם יש להתייחס, והשוך גם ברילינג (הרב הפרופסור ^{ברנהרד} ברילינג, שמבטל באופן אוטומטיבי לדעתי, "את האגדה על נוכחותם ובמיוחד ראשיתם של פורטוגזים באמדן, כקהילה!!!") עמודים 210-212 בהקהילה היהודית באמדן, וכן אצל רעיער, מחקרו, עמודים 21-24.
- (ג) ראסטדיארין (יומן מועצה העיר) הקיימים רק החל משנת 1595. ניתן ללמוד מהם על עמדתם ההפככית של חברי המועצה אז.
- (ד) רישומי מיסוי וחובות עירוניים. רישומים אלה, כמו גם ודאסטדיארין נרשו עיון פרטני דף אחי דף, וגילוי עסקים כספיים של יהודים בתוכם, מאחר ולא היו קיימים תיקים נפרדים ליהודים ולא מפתחות למציאת חומר הנוגע ליהודים במכלול הרישומים.
- (ה) פרטיכל המלחמה (כנראה מלחמת 30 השנים 1618-1648) של המאה ה-17 הינם "מציאה" ממש לגבי גובה המיסוי המלחמתי של פרטי הקהילה היהודים והמעמדות הכלכליים בתוכה.
- (ו) פרטיכל ההסכמים המסודיים של אמדן, השמורים עתה בארכיון הממלכתי באוריק, כנ"ל.
- (ז) כך נבדקו דף לאחר דף הפרטיכולים של הכנסיה הגדולה, באין להם מפתח ענינים, החל בל 1597.
- (ח) במיוחד גדולה בהיקפה להסטוריה היהודית באמדן היא תיקיית המסמכים במשך המאה ה-18,

אך במיוחד החלק החל מן השלטון הפרוסי ב 1744, אשר שיטת האדמיניסטרציה המפותחות הוחלו על ההנהלה העירונית. חלק קטן מחומר זה קיים כבר בדפוס. ניתן ללמוד מתקופה זו פרטים רבים על מצבם המשפטי, החברתי והכלכלי של היהודים. (ט) לא היו חידושים מיוחדים בארכיון המרכזי בהנובר, לגבי הידוע על יהודי אמדן ולנובורג כסיכום נושא המקורות אציין את דעתי, כליקר מקורות פנימיים יהודיים מקטין במדה רבה את השלמות המצופה. במציאת נחונים מדויקים יותר על קיום דורות אבותינו באמדן ובסביבתה לפני התקופה הפרוסית. מאידך מובן לי עתה יותר, מדוע התקשיתי יותר מאשר במשפחה גלוקשטאדט, למצא קשרים מוכחים גם מבחינה מדעית, בין דור לקודמו, לפני 1744. רוב הידע שיש לי על סימון איזאקס בבונדה, על בנו נתן סימונס בנורדן, על נכדו סימון נתנס מבונדה בנורדן ובאמדן, כולל כחב המצבה שלו/משנת 1782, ועל נינו מוזס סימונס שנוולד ב 1755 באמדן וקרא לעצמו בונדהיים ב 1811, ישלי מרישומים יהודיים דוקא, ועובדה זו בלבד מעמידה בספק רב את "מדעיותם" של החוקרים הלא יהודיים, שאינם מצויים בחומר היהודי, הכתוב עברית, שקיים בכל זאת, והם מזלזלים ביהודים כותבי הגרמנית מן האזור, כי מקורותיהם אינם הרשמיים-שלטוניים !! עלי להדגיש זאת במיוחד, כבר מתחילה. אם זאת, עלי להצביע על מסרות המחקר לעומת מסרותי: המצב הסוציו-אקונומי של היהודים באמדן בין החושבים הנוצריים בעלי זכות הַתָּר, מתבלט ברישומים העירוניים בהחלט, בו בזמן שרישומי לידה, נישואין, פטירה וקבורה, כמו גם הרכב המשפחות בבנים ובנות, אותם אני מחפש, מתאימים להיות רשומים ברישומים פנים-קהילתיים, הגם שהשלטונות הנוצריים היו מעוניינים גם באלה. עד כאן לפרק המבא.

2. היהודים באמדן כיהודי חסות של הנסיכים האזוריים.

במשך תקופה ארוכה עסקו בהסטוריה של הקהילה היהודית באמדן באופן בלעדי חוקרים יהודים מקומיים, אשר מסרתם העקרית היתה להאיר את ההסטוריה של אבותיהם והקשרים הגניאולוגיים בתוך הקהילה. כך כותב מקס מרקרייך "היהודים בפריזיה המזרחית" על "ענפים של יהודים ספרדיים ואשכנזיים - 1378-1945", טן פרנציסקו 1951. העבודה מודפסת במכונת כתיבה ולא פורטמה. עותקיה נמצאים במכון להסטוריה היהודית בגרמניה בהמבורג ובארכיון המרכזי באוריך. אני הוצאתי ממנו חלק חשוב מן הידע שלי בארכיון המרכזי לחולדות הקהילות היהודיות בירושלים, שם נמצא עותק אחד, נדמה לי המקור. ועוד ממקס מרקרייך: ספר המימור (ספר ימי הזכרון) של הקהילה היהודית באמדן, פורטט בשנת ה'תרצ"ד / 1933/1934 בשנתון הקהילות היהודיות בשלזויג הולשטיין, בעמודים 24-36.

מוולף פלק : בספרם החדיש של מריאנה קלאודי ובעלה ריינחד - "אלה שאבדו לנו" מסיפוריהם של יהודי אמדן, הוצא לאור באורח בשנת 1988, קטע בעמוד 29/42-29/00 החוקר רעייער מבקר ומסתייג מן העבודות של מרקרייך ובמיוחד של וולף פלק (הקטע הנזכר בספרם של קלאודי). עבודותיהם של שניים אלה נכתבו רובם בגולה (הכורנה = אחרי הגירחם לארה"ב של הראשון ולאחר ישראל של השני) ויש להודות להם על ציון דרבה מקורות שלהם, ארובם אבדו עת המשטר הנאציונל-סוציאליסטי (לא נכתב המשטר הנאצי!) ועל דרבה היבטים של ההסטוריה היהודית באמדן, והם שומרים על זכרונה של אחת מן הקהילות היהודיות בצפון גרמניה. הבעיות שלתיאוריהם היא באי הוכחת המקורות שלהם אשר בחחומים מסוימים מביעים, בעיקר באשר לתקופה שלפני האמנציפציה, דעות בלתי מבוססות על תנאי החיים של היהודים באמדן. סיפוס לחרקים צעירים גרמנים דהיום, אשר חמיד טוענים, כשאין מסמכים אין הוכחה; אין הוכחה, הענין מפורק. אגב, המחבר נוהן דוגמה מתאריך כביכול, אשר ניחן כאשר עוד לא היו רישומים עירוניים, ואין שום ידע שרישום כזה היה, אך אבד. בטיס רציני למחקר מדעי הוא במאמרו של ברנרד ברילינג (יהודי בעל תואר רב ופרופסור, שחי בגרמניה, אולי אף באמדן אחרי השמדת הרייך הנאצי, ועוד בשנות ה 70 של המאה הנוכחית) אשר מבקר את הטענה על גילה הותיק של קהילת אמדן, ואשר לטענתו הקהילה אינה ממקור ספרדי כלל אלא אשכנזי, ולא היתה קיימת לפני המאה ה 16. גם מקורות המחקר הנוכחי מאשרים זאת.

... במחצית השניה של המאה ה 16, ובקשר עם מלחמת העצמאות של נידרלנדו-הולנד,

נגד ספרד, עלתה אמדן ממעמד של עיירה בלתי חשובה למעמד של מסדופולין מסודי מוביל ועיר נמל בצורה מיטיאורית באירופה. אין להתפלא אם כך שהחל ממחצית המאה הזו התישבו יהודים אשכנזים במספר ניכר בעיר זו, במצאם בה אפשרויות מסוד טובות.

החל מ 1558, בעקב מ 1571 יש ידיעות על יהודים בעיר. הם גרו באזור פרברי, מחוץ לעיר,

אך עם גידולה נכללו בתחומיה. הפרבר הכפרי נקרא גרוטפלדרן : *Großfelderh*.

חרגמתי קטעים אלה מן המקור, רוב הפרק לעומת זאת עוסק בהתנגדותם החריפה של אזרחי

העיר, נציגי הכנסיה הקלוניסטיית ומועצה העיר נגד התישבותם של יהודים בעיר.

מידעותי על הסתננות הולכת וגוברת של "קטולים פואטוגזים" סוחרים אל מעבר לימים

כאותה עת ממש ללונדון, אנטורפן, רוטרדם, אמסטרדם, ברוג", המבורג, נראה לי סביר, כי גם

אמדן "זכחה" בסוחרים אלה, כמובן בחסוואה מתאימה למקום ולנסיבות.

על פי ברילינג היה היהודי זדאשון, ומיסד הקהילה פיליפ יוסט, הוא אורי הלוי, מאוחד

במעט: דרב, דהיינו היה קיים מנין של יהודים. כך הוא מזכיר את ישראל מלובק (גם נמל

ביס הבלטי), ישראל אמדן (כמובן רצה להרשם כאיש המקום) ויעקב אוארבך מפרנקפורט.

לא ניתן להכריע, אם נמצאו יהודים במרחב הפריזי-מזרחי כבר לפני שנת 1530, הגם שהחוקר דיטוֹרד אֶשׁוֹף מצביע על איסור נישואים מעורבים במחוז זה שתאריכו הוא 1515. על אף תוצאות המחקר של ברילינג אודות ראשית נוכחות קהילת יהודים באמון ממוצא אשכנזי ולא ספרדי, תוצאות מקובלות כמדעיות כיום ורציניות, מחדש צבי עזריה את האגדות על הספרדים באמון בספרו על יהודים בסכסוכי התחנית, עמודים 241-243. צבי עזריה היה רב מחוזי באזור זה, אחרי מלחמת העולם השנייה, בתחילה מטעם הצבא הבריטי, לאחר ששוחרר ממחנה שבויים גרמני כקצין יוגוסלבי שנפל בשבי הגרמנים. הוא היה רב מחוזי במשך 5 שנה, היום בישראל. הינו חבר הנהלה ונשיא למכון "חקר עמנו". מספרו הידיעות שלי אודות יצחק ק/ס הנריקס ויעקב י. הנריקס ב 1633 באמון. אמנם הוא אינו מציין את מקור הידיעה. לפני סיום מחקרי הסופי אנסה להתדבר עמו.

זאן לוקרט מסיים פרק זה בקביעה הנוצצת כי כל טענה על כך היא ספקולציה טהורה. .. יהודי אמון חיו, מאז התישבותם בעיר נמל קטנה זו, בחסות, הגנה, זכות לעסוק בעיסוקים שהותרו ליהודים תחת שלטון הממלכה הדומינת הקדושה ושיפוט של אדוני הארץ, דהיינו נסיכי האזור. עד לאמצע המאה ה-17 היתה אמון, כיתר עיירות האזור תחת השפעת הנסיכים מבית סירקסנה *Cirkse*. אך גם לנסיכים מקומיים היתה זכות לתת מכתבי חסות ליהודים מסוימים, מהם היתה להם בדיכ הנאה פיננסית, דהיינו יהודי החסות סיפק לנסיך הלוואות או סחורות מיוחדות באדראי. מראשית המאה ה-17 הוחלפה זכות החסות על יהודי אמון, לזכות לקבוצת יהודים. אורך התקופה היה 12, 15 ו-20 שנה. עם מות הארון, נאלץ היהודי לבקש חסות חדשה מיורשו. התשלום היה ארוז שמן ממין נקבה ועוד ארוז זכר. אך בהתחלף הנסיך בגלל קודמו שמת, היה צורך בכעין שותף, שנקרה כמובן מתנה. היו אלה דברי כסף בדיכ או סכומי כסף בגובה של כ-150 רייכטסטר. יהודי אמון ופריזיה המזרחית שלמו במאה ה-17 חצי עד אחד רזזה בל *Rosenobel* או 5-10 גולדן *Gulden* למשפחה.

אך כבר ב-1591 התברר כי יש תחרות בין הנסיכים וכך נאלצו היהודים לשלם כפל-חסות לשני נסיכים מתחרים, יהודים שלמו 20 גולדן, 45 גולדן ו-81 גולדן. שמות היהודים הנזכרים חס: מרקס, יונס, סימון ומוזס. יהודי אמון נדרשו לשלם בנוסף לאלה מיסי כיבוי אש מוגדלים לעומת האזרחים הנוצריים, אשר כמובן לא שילמו דמי חסות. כך הפכו היהודים למקור הכנסה לשליטים, שהיו מעוניינים בהם, לעומת התנגדות האזרחים והכנסייה. היהודים הפכו לסלע מחלוקת וסבלו הן מתשלומים גבוהים והן מן האוירה העוינת של רוב החושבים. השנאה הודיפה, כאשר סופח הפרבר מחוץ לחומות העיר, לעיר עצמה. הכנסייה היתה קלניניסטית, וזו התנגדה גם ללוטרינים ולמנוניטים. כנסיות אלה צמחו עקב המרד נגד שלטון ספרד הקטולית.

הכנסייה הקלוניניסטית יצאה בודיפות נגד כל קשר בין החושבים לבין יהודים, קשרי מסוד, מבורים ובמטרה אחד אהבה בין היהודי סימון לבין בת המקום.

בשנים 1589 ו 1591 באמון וב 1593 בנורדן עמדו היהודים מפני סכנת גירוש ממשית, ורק עקב התנגדותו הנודצת של הגראף אֶדְזָרְדֵד Edzard. נמנע הדבר. התוצאה היה מרד האזרחים ב 1595 נגד שלטון אזורי ובעד שלטון עצמי של ראשי העיר אמון. היהודים היו גם פה שעיר לעזעזל פוליטי. כך קרה גם בפולין בשנים ת"ח-ת"ט, בפרעות הלמניצקי נגד האצולה הפולנית על גב יהודי החסות שלהם!! המציאו כמובן נגדם את אותן ההאשמות החוזרות ונשנות של מדפי-אל, מוצצי ריבית, וגזילת פרנסה, רוכלות לא הוגנת והשטלחת על הכלכלה. היהודי האמון פיליפ יוסטן, שעזב את אמון ועבר לאמסטרדם ב 1602, נשאל באמסטרדם, מדוע החליט לעזוב את עירו, ענה בתמצית: שהוא מקוה להיות אדם חופשי באמסטרדם. פיליפ יוסטן הוא הרב האשכנזי אורי הלוי, אליו פנו אנוסים פורטוגזים כדי שהוא יורה להם דרכי היהדות וימול אותם. הוא שלקם לאמסטרדם ובא אחריהם עם בנו אהרון, מל אותם ושימש להם כרב ומורה הוראה ראשון. על כך נכתב רבות, ומעשה זה קשור עם בוא ראשוני הפורטוגזים תחת הנהגתו של יעקב בן יצחק סירדו, שיש מזהים אותו עם הסוחר הבין ימי מנואל רודריגז דה וגה. החוקר סלומון שכתב על אבותינו בליסבון, הריגת הנריק דיאס מילאו ובריחת בניו לאמסטרדם והמבורג, מזהה אותו עם ג"ימס לופז דה קוסטה. אני אישית מניח שהנ"ל השתמש בשמות שונים בנסיבות שונות. (זה קוסטה קשור לנמל ג'הא!) המחלוקת בין חוקרי ראשית ההתישבות של פורטוגזים באמסטרדם, האם היה זה בשנת 1593 כדעת גרץ וחוקרים ראשונים, בשנת 1601/1602 והחפילה הראשונה ב 1603 כדעת סלומון, או בשנת 1604 כדעת אחרים לא הוכרעה. החוקר יאן לוקס סובר ב 1602. אך לאור הנאמר לעיל על סכנת גירוש ממשית ב 1591 וב 1593 מנורדן, נראה לי אף הגיוני, כי בבוא הפורטוגזים לאמון ב 1593, יעץ להם הרב אורי הלוי לנסוע לאמסטרדם, והוא עצמו וכיתו יבואו אחריהם, עקב המצב המסוכן באמון ליהודים. באותה עת ממש.

3. היהודים באמון סרף למאבק סמכויות בין השליטים האזוריים, הנסיכים מחד,

לבין מועצות העיר מאידך, החל מ 1595.

.. גורם נוסף למאבק על האוטונומיה השלטונית של מועצת עירית אמון ונגד שלטון הנסיכות האזורית של בית סירקסנה היה כנסייתי. הנסיכים היו לוטרניים והעיר אמון נשלטה על ידי הכנסיה הקלניניסטית. הממלכה המאוחדת של הולנד: *Generalstaaten* שמשו כעין שופט בין שני הכוחות, ופעלה בהתאם לאינטרסים המשתנים פעם לטובת צד זה ופעם לטובת הצד השני. כמחצית מיהודי העיר עזבוה בשנים אלה (93-1596), מהמשג לגירוש כפוי, שהיה מונע מהם להציל את זרכוש. אך האינטרסים המידיים של גביית דמי חסות, ללא

תודות השלטון האזורי על כספי היהודים והממוניטים, גרמו לשינוי בעמדת מועצת העיר. היהודים לא גורשו אם כן. זקני היהודים בפראג ובוהמיה בקשו התערבות הקיסר נגד מועצת העיר אמדן לטובת יהודים שנאסרו ב 1598. אך שוב ב 1602 היחה סכנת גירוש אך השיקולים הכספיים גברו שוב. מאוד ונכשלו כל הנסיונות לפני 1630 להשיג התישבות של פורטוגזים ובעלי כספים נוצריים בנקאיים, לומברדים, נזחרו ראשי הציבור מלהפסיד את ההכנסות המרובות שהוטלו על יהודי העיר. ב 1611 היה ימ"מ עם יהודים ספרדיים, קרי פורטוגזים, על התישבותם באמדן, דבר שגורר מיד גזרה על גירוש האשכנזים באפריל 1612; הגזרה לא התבצעה וב 1613 קבלו היהודים שוב זכות ישיבה ל 5 שנים. מאבק פנימי על השליטה בין המועצה המורחבת של 40 חברים לבין הנהלת העיר המצומצמת היה עתה לטובת היהודים. מצבם התיצב, הגם שהיו נתונים עתה בין כוחות הביים. אך נאטר עליהם לעסוק במקצועות האזרחיים. מסוד מקומי ומלאכות היו בידי ארגונים, גילדות, ויהודים לא יכלו להשתייך אליהם. נשארו להם מקצועות יהודיים כגון אפיה ושחיטה, והלואת כספים תמורת משכון חפצים. הותר להם למכור משכונים שלא נפרו קסני ערך בלבד. החל מ 1613 ובמשך שני עשורים לפחות היו תנאי החיים של היהודים מצומצמים ביותר, מכחינה חברתית, כלכלית ומשפטית. רק בשנות השלושים של המאה ה 17 הוקלו תנאי המחיה ולא יותר מאוחר מאשר שנת 1639 הותר לקהילה להתפלל בבית כנסת. הותר להם להחזיק ברב אשר קיבל רשות מגורים ל 12 שנים. לעומת זאת הוקטן במאוד אחוז הדיבית שהותר ליהודים לקבל בעבור הלואותיהם.

לאותה תקופה שייך הרישום של חלונת הסוחרים הפורטוגזים. יצחק ויעקב הנריקס נגד איגוד הסוחרים, 31 במנין, שניסו להפיל אותם במסחר הקמעוני בעורמה, בניגוד לכתב החרשאה שהיה בידיהם לסחר בין-ימי סיטונאי, בשנת 1633. כאמור נולד סימון איזאקס, לדעת סימנס Ximenes ב"ר יצחק הנריקס בשנת 1634, ע"פ החוקר מקס מרקרייך.

מהגרים חדשים קבלו מכתבי חסות אישיים הם ובני משפחותיהם. כך נתן ראש העיר והמועצה מכתב חסות ליהודי מאמסטרדם סלומון אברהמס ב 1637. 4.1.

נאטר ליהודי החסות באמדן להשיג חסות נוספת אצל אחד מנסיכי האזור, אך לא מעט מביניהם עשו כן בהסוד. בשנת 1639 שלמו 4 משפחות מתוך 24 באמדן דמי חסות גם לנסיכים באזור.

מקס מרקרייך כותב, כי כבר ב 1650 היתה לר. איזאק, אביו של סימון איזאקס, זכות ישיבה בכונדה. סימון הבן ירש אותה, או חידש אותה וגר בכונדה הכי מאוחר בשנת 1671. כאמור חושב אני אחר. איזאק ליצחק הנריקס, כאשר האות ר. הינה רודריגז. גומז רודריגז דה מילאנו היה לפי הנחת אביו של יצחק הנריקס, סבו של סימון יליד אמדן. (מ/ו כלומר, האלגוריה)

ב 1643 רשומים כבר 15 יהודים בחסות הנסיכים, בו זמנית היו בחסות אמדן רק 9 משפחות

בחטות העיר. עד שנת 1661 היו שני שלישי מיהודי אמדן נחיני חטות כפולים, בניגוד לדרישות נותני החטות של העיר אמדן.

אני רואה מצב דומה בין חושבי המבורג-גלוקשטאדט הפורטוגזים, וכך בין חושבי גלוקשטאדט ואמסטרדם. לשם בטחון היו רשומים פה ושם כבני הקהילה, כי מצבם היה רעוע מבחינת העתיד. בהמבורג אושרה קהילה רשמית רק בשנת 1652. כמובן אפשר חשלום כפולות וחטות כפולה מסחר חופשי יותר מלחצים מגבילים. לדעתי העביר יצחק הנריקס סחורותיו לפנים הארץ בסיטונות ואף בקמעונות לאחר שסוחר אמדן סכנו את מסחרו ועתידו באמדן. אני עוסק עתה בנסיונות לגלות פרטים נוספים על חייו ומותו, מתי, והיכן?

המאבק בין הנסיכים והעיר התמשך אל מעבר ל 100 שנים, מלוח איומים על היהודים משני הצדדים, וגרם למתח רב בחייהם. בשנת 1661 השיגה העיר עליונות במאבק זה, ומאז לא ניתן למצא רישום גלוי של יהודי עירוני כבעל חטות ורישוי למסחר בו זמנית באחת הנסיכויות באזור. על פי הנחתי זהו הגורם שהכריח את סימון איזאקס לבחור בסופו של דבר בחטות ומגורים, כיהודי חטות יחיד בנחלת הנסיכים בומקה בבוונדה, בערך ב 1670. עד מותו שם היה הוא עם משפחתו יהודי יחידי בבוונדה. שם נולד כנראה עוד בן-בנו סימון-שמחה בן נתן ב 1718. הסב מת ב 1720.

ב 22 אוגוסט 1693 שילם סמואל איזאק 1000 רייכטטאלר כדמי חטות למשפחת הסירקסנה השליטים, סכום גבוה במיוחד לפי כל הידוע. האם היה אחיו של סימון איזאקס?? אולי?

יהודים פורטוגזים באמדן: מספר גדול של טפקולציות קשור לשאלה האם מוצא הקהילה באמדן הוא ממגורשי חצי האי האיברי בשנות 1492 ו 1497/96.

ד"ר מהם התישבו בצפון אירופה ומכונים פורטוגזים. מסורות משפחתיות וחלקי סקסטים מדברים על הגיעם של מרנים לאמדן ב 1593. חוקרים מספר מחוץ היהודים טוענים, כי כמו בהמבורג, ראשית הקהילה באמדן נובע מגרעין פורטוגזי. חוקרים מאוחרים יותר טוענים את שנת הגיעם של כאלה לאמדן ל 1601. אך הנתונים ודשומים במקורות האזור מצביעים על כך, כי עד בואם של אלה, חיו באמדן יהודים כבר לפחות מחצית ממאה שנים.

כאן מתאר המחבר את האירועים של האנוסים, הרב אורי הלוי ששלחם לאמסטרדם עקב המצב הגרוע ליהודים באמדן.

במשך שני עשורים הבאים אין רישומים על פורטוגזים ברישומי העיר. ב 1611 ו 1612 יש רישומים בודדים על מגורים זמניים ורשות לסחור בפלפל, סוכר וזפרן בין היתר רק במשקל של 10-20 פונד, ומועד להם למכור את אלה רק לסוחר העיר. מהתנחלותם הזמנית באמדן עסקו במסחר הסיטונאי הבין לאומי בעקר, כאשר במושבותיהם בהולנד נמנע מהם מסוד זה בגלל קשיים פוליטיים וכלכליים. סחורותיהם היו טבלינים ותוצרת לוקסוס אחדת.

בשנת 1633 פנו הפורטוגזים איזאק כהן ויעקב כהן הנריקס למועצת העיר בבקשה לוותר להם על עונש בגלל פגיעה בזכויות הגילדה של הסוחרים המקומיים קרודניר, שעסקו אף הם במסחר בסחורות מן הקולוניות ובתבלינים, מאחד והם מכרו אורז, סוכר וטבק בקמעונות. ידיעה זו, בניסוח אחר מופיע אצל צבי עזריה, עמוד 243, כדלהלן: "הפורטוגזים מוזכרים לעיתים קרובות בקשר לתחרות שלהם עם אגוד הסוחרים המקומיים ומנופול המסחרי שלהם. הקונים לא רצו לוותר בשום אופן על ההיצע שלהם (של הפורטוגזים) בטבק, קפה, סוכר קנים, אינגבר וסחורות מן הקולוניות לטובת 31 הסוחרים המקומיים, המנופוליסטים בתחום זה. כך החלוננו ב 1633 הפורטוגזים איזאק C. (ק/ס) הנריקס ויעקב י. (J) הנריקס. לפני מועצת העיר, על כי חברי הגילדה המסחרית קרודניר שולחים^{אשר היה} לביתם, כדי שאלה יקנו אצלם טבק, סוכר וכד", וכדי להאשים אותם לאחר מכן לפני הרשויות על הפרת חנאי המסחר שלהם. לאחר מכן סרבו הפורטוגזים למכור את סחורותיהם לשכבות האמידות של האזרחים (מדובר במוצרי מותרות ואלה כעסו על סוחרים המקום).

ברור שיש כאן שתי גירסאות שונות במהות. אצל לוקרס הפורטוגזים היו החלשים, אצל עזריה המצב הפוך. מגרסתו של עזריה הסקתי, כי יצחק ויעקב הנריקס חיפשו מעתה דרך מכירה מחוץ לעיר, אל הנסיכים ישירות, שלא היו מחויבים לסוחרים אמדן.

ענין שני הוא הפירוש של לוקרס לשמות השניים המקוצרים. הוא מפרש C. עם כהן, או האם זה רשום כך? גם ליעקב הוא קורא כהן, בו בזמן שעזריה כותב כשם שני י.

אנסה לברר שאלה זו בקרוב אצל עזריה ישירות. כי אם כהן, איך לנו קשר עם יצחק הנריקס זה, אחרת הבונדהיים היו צריכים להיות כהנים; או בחר של יצחק הנריקס נישאה לבן ר. איזאק והיו הבונדהיים בני ר. יצחק מצד האב, והקשר להנריקס הוא דרך בת יצחק הנריקס מצד האם? שאלת הזיהוי פתוחה איפה עדיין. המעיין ישחמש ברשימה הגניאלוגית, לטובת הכנתו קשרי מסוד בין הקהילה היהודית-אשכנזית היתה קיימת לפני הגיעם של המרנים המתוארת לעיר הנמל אמדן. בשנת 1598 סיפק ראש הקהילה באמסטרדם, מנואל רודריגס נְגָה תמורת 1574 גולדן 6 סטופר תבלינים (Stüber = מידה או משקל) ו 504 פנינים עגולות וליהודי האמדני מאיר סלומון. מנואל רודריגס נְגָה הינו לפי גירסת חוקרים רבים, ראש המרנים שהגיעו עקב סערה לאמדן ופנו לרב אורי הלוי. שמו יעקב סינדרו (בחרגום מפורטוגזית=הזרוק, המגורש).

אם אמנם זהו האיש, מחוזקת הגרסה, כי המרנים הגיעו לאמדן, לפני פניחם לאמסטרדם, בשנת 1593. לאחר מספר שנות התכנסות באמסטרדם, הופיע עתה נְה נְגָה (מן הנמל נְגָה במערב ספרד, קרוב לפורטוגל, לחוף הים האטלנטי) באמדן כאיש אמסטרדם.

~ ~ בראש טבלת המשפחות המהוות יסוד למשפחות כונדהיים/גלוקשטארט: ד"ר רודריגו נְה נְגָה אין ידיעות רשומות על היקף המסוד בין האשכנזים חושבי אמדן לבין הפורטוגזים, אך יש להסכים לחוקר זְוֵרְץ Zwartz על היקף ניכר בוודאי.

לא נעלמה גם באמון ההכרה על חשיבותה הכלכלית-פוליטית של כוחם הפיננסי וקשרי המסחר הנרחבים של היהודים הספרדים, הכרה שנתנה להם על ידי ראשי ערים רבות. באותה שנה, כאשר ב 1612 ביטל טנט העיר אמדן זכות הישיבה ליהודים האשכנזים, החריינו ראשי העיר עם הספרדים על התישבותם בעיר, אמנם בלי הצלחה. (באותה שנה נוסדה הקהילה היהודים בהמבורג, ראה מאמרו של פרופ. פטרפריימרק, 1985). ב 1611 רכש אלברט דיאונזיס ויעקב פליירו חלקת הקבורה באלטונה למען קהילת הסוחרים הפורטוגזים הקטנה בהמבורג, ואז הובן על ידי הסנט שמדובר ביהודים נסתרים, ולא בקטולים, כפי שהציגו עצמם 7 המשפחות הראשונות שם. בית הקברות הזה בקניגסשטראסה הוא בית העלמין הראשון היהודי שנרכש בצפון מערב אירופה על ידי יהודים מעולם, לפני אמסטרדם. שם נרכש בית העלמין הראשון ב 1614, שלוש שנים מאוחר יותר.

כשלוך המשא והמתן עם הספרדים גרם אולי לכך לאפשר ליהודים האשכנזים לגור באמדן, על אף האיטור שהוצא זה מכבר. ההצלחה היחידה שהייתה לראשי העיר עם הספרדים, כמו גם בטסארה, (מול גלוקסאדט, י.ב.ב.) שגרו באמדן, גם אם רק זמנית, כמעט פורטוגזים. (!!!)

העובדה שהוצאו פריבילגיות מפליגות ליהודים ספרדים מאוחר יותר, פעם ב 1649 ופעם ב 1703, מוכיחה שלא נעלמה התקוה מהנהלות העיר למשוך יהודים ספרדים לעיר.

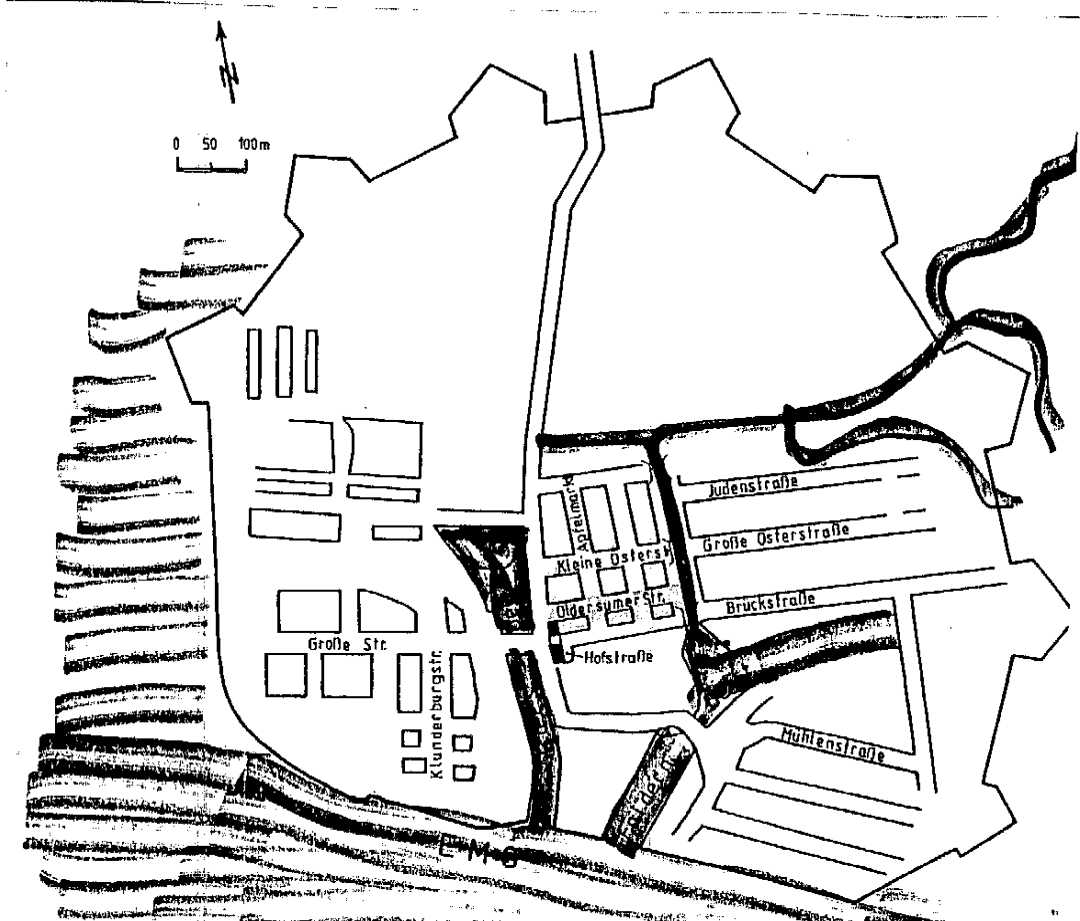
הפריבילגיות הראשונות כוללות 6 סעיפים וזכות המסחר החופשי כמו ליתר האזרחים, פרט למכירה הקמעונית. אך הותר להם, בניגוד לאשכנזים לפתוח חנויות לסחר סיטונאי, פעילות רפואית ומשפטית למלומדים הפורטוגזים, העסקת משרתים בבית ופקידים במסד, ומכירת חלקי בעד האטורים להם מסיבות דתיות.

לדעתי זהו היסוד למציאת קצבים יהודים מעבר למקובל בקהילות אחרות, במאה הבאה, ה 18. לא היה באלה כנראה, למשוך ספרדים למקום, מאד והיו להם תנאים טובים יותר בערים אחרות. אלברט דיאונזיס השיג ממלך דניה קריסטיאן ה 4 פריבילגיות טובות יותר וחם אלה אשר שמשו בסיס לתביעות הפורטוגזים מאוחר יותר באמסטרדם, בהמבורג ובלונדון. גם יהושע הנריקס השני, ניין של פאולו דה מילנו בגליקסאדט, אשר עבר מגלוקסאדט לאמדן לאחר החמוטטות הקהילה הפורטוגזית. בהמבורג ב 1697 ובו-זמנית בגלוקסאדט, והחפזות הקהילה לאלטונה לאמסטרדם וללונדון, השתמש בפריבילגיות הראשונות והראשוניות האלה משנת 1619, שפוברו והוצגו כבסיס להתישבות יהודים פורטוגזים, בגלוי שכאלה, בגלוקסאדט הנכנית.

אין להתפלא על כך, שבמחצית השניה של המאה ה 17, אין איזכור על פורטוגזים ברישומי אמדן. בראשית המאה הבאה השתמשה ההנהלה העירונית באמדן במתווך. כדי לנסות שוב לגרום לספרדים היהודיים להתישב באמדן. המתווך המוצלח והמצליח היה יהושע הנריקס, בנו של פורטוגזי בגלוקסאדט. (אביו הוא משה בר יהושע הנריקס, בעל המצבה המפוארת בגלוקסאדט "משה ליד הסלע", המעיד על השם "אבו-צור" של סבו פאולו דה מילנו. הוא משה ארוזור רטרניח)

אמו היחה חוה ממשפחת פלאחה/פלאג"י מאמסטרדם ומצבתה המפוארת "חוה והנחש" בגלוקשטאדט
מציגה כדמות נשית העתק של סמל העיר גלוקשטאדט, פורטונה, אלת המזל. גלוק=מזל)
הנריקט התקבל כאזרח אמדן בתאריך 27.8.1700 והיה בעליו של בנק מלואות רשמי, לומברט
בשפה דאז, באוטטר-שטראסה ואשר הפעיל בית דפוס עברי, נשלח בשם הנהלת העיר לאמסטרדם
ב 1702 והציע לפורטוגזים שם לעבור מאמסטרדם לאמדן. בשם מועצת העיר הבטיח כנראה
הטבות הנסמכים על הפריבילגיות שנתנו לאומה (כך כינו הפורטוגזים את עצמם, לפעמים
בציון האומה הפורטוגזית, אך אולי, כסברתי במחשבה על האומה העברית) על ידי הוד מלכותו
מלך דניה. (מדובר על חידוש ושיפור הפריבילגיות מ 19.6.1630) ואמנם כן, הגיעו זמן קצר
לאור מכן כמה יהודים ספרדיים מאמסטרדם והמבורג לעיר הנמל המזרח-פריזית, שקבלו הסדר
קיום רחב-לב ומקיף על ידי ראש העיר והמועצה. להלן הדשימה הדשמית:
יהושע הנריקס-יעקב זוארץ-משה משיח-יצחק אוריאל דה קוסטה-משה טרמי-רפאל ישורון אלורז
קבלו אזרחות העיר ב 1703 (פרט ליהושע ה. שקבלה כבר ב 1700). בנימין ברנל-יעקב גומז
לוקנה, קבלו האזרחות ב 1704; יהודה כהן ומיכאל סניור קבלוה ב 1706, ברניה ברנדון ב 1710.
רפאל ישורון אלורז ובנימין ברנל נפטרו לאור 43 שנים ונקברו שם.
יצחק אוריאל דה קוסטה הינו כנראה בנו של אוריאל דה קוסטה אשר הוחרם על ידי המעמד
הפורטוגזי=חכמי היהודים באמסטרדם, לאחר שכתב בהמבורג פילוסופיה יהודית הסותרת את
דעת התורה דאז. פרטים על כך ועל גורלו המר בספרי ההסטוריה.
נראה, כי בנק ההלוואות לא הצליח ביותר. הנריקס ביקש בעצמו קרדיט אצל משפחת הבנקאים
היהודית גולדשמידט האשכנזית ואצל עשירי העיר.
יהושע הנריקס קבל רשיון להדפיס בבית הדפוס שלו 12 כרכים של התלמוד. כן הובטח לו ע"י
הנהלת העיר שלו תנתן רשות כזו באמדן במשך 20 השנים הבאות. הן בנין בית הדפוס והן
בנין בנק ההלוואות היו מרכושו של הנריקס.
אין אפשרות לברר מהיכן היגרו הפורטוגזים, אך באו כנראה מאמסטרדם, הגם שרפאל ישורון
בא בודאות מהמבורג, שם היתה עזיבה רבה באותה עת עקב התנאים ההולכים ורעים שם.
אין רישומים רשמיים עירוניים על פעילות כלכלית של הפורטוגזים, לעומת האשכנזים, שלא
זכו להטבות בני דתם. יהושע הנריקס עזב את העיר כבר ב 1709, בציון שיתכן והוא יחזור.
אוריאל דה קוסטה (האם זה אוריאל המנוחה עצמו, או האם היה זה בנו?) עזב ב 1712.
לאור 1708 אין שום רישום בענינם, וכן לא ניתן להוכיח פטירות וקבורות לאור שנה זו.
יתכן וזה מעיד על עזיבת רובם. אך האזרחות לא בוטלה.
הפריבילגיות מ 1703 כללו חופש דת ופולחן, רכישת בית קברות ובנין בית כנסת. כיוצר אזרחי
העיר הם חויבו בכל המסים הדגילים והמיוחדים. הווד להם יבוא ויצוא של פנינים, אבני חן,

זהב וכסף ועדיים, וכמו מיתר הסחורות אותם יבאו מספרד ומפורטוגל (ואני מניח מושבותיהם) לא נדרש מהם תשלום מכס מעל לאחוז אחד בלבד. אך ההתייחסות החיובית של הנהלת העיר לא היה בה די כדי להחזיק אותם בעיר בקביעות, עקב מעמדה הכלכלי הנחות לעומת מרכזי מסוד כאמסטרדם והמבורג. היהודים האשכנזים, על אף היותם בעלי תפקיד כלכלי לא מבוטל, לא זכו להטבות דומות להם, ונאלצו להביט בקנאה בזכויות היהודים הספרדים. אך על אף מעמדם הגבוה של הספרדים נאלצו אף הם לסבול משנאת היהודים של פשוטי העם. כך קרה בקבורת אשתו של בנימין ברנל, כאשר קוללו האבלים על ידי הזמן בסלנים. הם נאלצו לבקש הגנת המשטרה, לאוד שהושלך כלב מת לתוך קברה הפתוח של הנפטרת, תוך הוספת העלבון שהכלב שורה לא פחות מן היהודיה. בסיכום יאמר, כי ליהודים האשכנזים לא הוטב לא עתה, לא אחרי עזיבת הפורטוגזים. אוסיף לפרק זה, כי יהושע בר משה הנריקס חזר לגלוקסטאדט. אשתו אסתר רחל קבורה שם ב1717, הוא עצמו ב 1721. פרטים מעניינים על כתב המצבות יכתבו בסיכום העבודה שלי, בע"ה. ראה כרך א", עמוד 102 בכתב יד. אביו של יהושע היה גביר ומת אחרי בנו בשנת 1726, קשיש בן 91. (ממקור אחר רשום לי, כי גם ב 1725 הגיעו פורטוגזים מהולנד לאמזן, 7 משפחות.)

הרובע ורחובות באמזן, בו היו ליהודים בתים כרכוש.

באוסט-שטראסה גר יהושע הנריס השני בשנים 1700-1708. בצהוב באולדרסומר-שטראסה גרה משפחת בונדביים בשנים 1765-1840. כוורוד.

קטע ביניים, שאינו מן הספר, אך השייך לתקופה שתוארה, וכן לפרק הבא. הקטע מצביע על קשרי משפחה בין צאצאי הנריקס מאמדן-בוונדה לבין צאצאי הנריקס מגלוקסטאדט, עתה!:

בשנות העשרים והשלשים של המאה, לאחר שיהושע הנריקס עזב את אמדן, חי בעיריה ימגוד ליד מונקה יהודי בשם מו ז ס י ר ז ו ע, דהיינו משה ב"ר יהושע, לרעתי בן של יהושע הנריקס שנשאר באזור הכפרי של הנסיכויות. בתו האחת, גו ט ל מו ז ס נשאה לס י מ ר נ נ ח נ ס מבוונדה והיא בח גילו, ילידת 1719. בתו השניה נשאה לנ ח ק א י ז א ק ס, בן דוד מצד אביו של קדמוננו הישיר סימון נחנס מבוונדה. כן היה לו בן בנורדן בשם איזאק מוזס.

קטע זה של נישואין בין בני הנריקס מגלוקסטאדט לבין מפריזיה המזרחית לא מופיע ברישום הגניאלוגי המוסף ל"שמחת פורים בעיר גלוקסטאדט", מסיבות טכניות.

בעתיד, בעיבודו הסופי של מחקרי, יופיע הענין, כמו עוד ענפי משפחה שלא פרטתי בגראף, כו"ל להצביע רק על הקו הישיר בין צאצאי ה נ ר י ק י א ס מ י ל א ו ב נישואי אבינו ז"ל אלעזר בן נחן בוונדהיים, לבין אמנו שתחיה יונה מביה גלוקסטאדט.

בענין המחואר כאן, יש קשר בין-משפחתי נוסף מצד אחד נוסף מאחי דה מילנו, הוא פאולו, גם משה אבנצור, בת דור ששי ממנו, עם בן דור חמישי מצד אחד מאחי הנריקס באמסטרדם.

4. היהודים באמדן עד סוף שלטון הנסיכים האזוריים ב 1744.

דמי החסות שהוטלו על היהודים, כמיעוט לא-נוצרי באמדן, היו בניגוד לרצון נסיכי האזור. (המושג "לנדס-הרן" שמקובל בפי החוקרים בשפה הגרמנית, זהה למושג העברי מספר בראשית "אדוני הארץ", כינוי לבני חת שם) ..

המס המיוחד לקהילה היה משנת 1613 עד 1696 בסך 180 גולדן מזרח-פריזי, שערכם 1800 כבשים. בעיר היו בשנת 1615 כ 16 משפחות יהודיות=בממוצע 110/גולדן/כבשים למשפחה. ב 1630 היו בעיר 21 משפחות יהודיות=בממוצע 8.5 גולדן/85 כבשים למשפחה. בשנים 1650/1660 היו בעיר 24 משפחות יהודיות=בממוצע 7.5 גולדן/75 כבשים למשפחה.

להשוואה: קדמוננו סימון איזאקס שילס בבונדה לשליט המקומי בשנת 1671 גולדן אחד=10 כבשים. לפי הערכת תרם יהודי החסות היחיד לנסיך בורכים אחרות, הלואות, סחורות וסיפק לו באשראי. כנראה יבא אותן מבחוץ, דבר שהיה אז מכוחס היהודי של יהודי החצר.

בשנת 1690 שילם לנסיך שלשה ריכטסטר, שערכם הוא 81 כבשים, ועוד אווז שמן אחד. בשנת 1696 הוגדל מס החסות בחדבה. היו אז בעיר 37 משפחות יהודיות, עליהן הוטל מס בערך כולל של 13600 כבשים. הממוצע למשפחה היה מעתה 367 כבשים. החלוקה היתה אמנם פרוגרסיבית, דהיינו לפי מצב הרכוש וההכנסה של כל משפחה, דבר שלא ממעיט מגובה הדרישה. למס המיוחד התווספו כמובן תשלומי המס האזרחיים הרגילים.

בשנת 1740 היו בעיר 80 משפחות יהודיות. מועצת העיר הבינה כי היא צריכה להתחשב גם במצב הדימוגרפי והכלכלי של תושביה היהודים, והמס היהודי הוקטן, עד שהממוצע למשפחה היה כ 20.5 גולדן, כ 205 כבשים למשפחה.

בשנת 1737 דרשו נסיכי האזור כ 4 גולדן דמי חסות= 40 כבשים. בראשית המאה ה-17 הטילה מועצת העיר את המסים וחלוקתם הפנימית על היהודים ישירות, אך לקראת סוף המאה נחנה "זכות" זו בידי פרנסי הקהילה. אחריות זו היה מטבע בעל שני צדדים. סוג של אוטונומיה של ענייניה הפנימיים של הקהילה כלפי השלטונות היה הצד החיובי ודחיקת מועמדים עניים מלהצטרף אל הקהילה היחידה השלילי.

אין ספק, כי חוגי הסוודים היהודיים נשאו בעול התשלומים הגבוהים, ודבּה מעל לרמת המסים של הסוודים המקומיים הנוצריים.

בשנות מלחמת ה 30 שנים, 1618-1648 נדרשו היהודים, וגם המנווניטים לשלם כפל-דמי-הגנה, מאוד ולא הורשו להשתתף בשמירה/בהגנה על העיר אמדן. הממוצע הוא 10 גולדן למשפחה או ערך של עוד 100 כבשים. אך רק 8 בעלי בית יהודיים שלמו ב 1632 דמי שמירה. היתר היו עניים מדי, כי מצב היהודים בעיר הורע ביותר. הפער הכלכלי בין היהודים היה גדול מאוד. מעניין לציין שזו החקופה בה שחה יצחק ק/ס הנריקס באמדן, כסוחר, אך אינו מוזכר כמשלם מס

בשנת 1674 התארכה גלוקל פון המלך זמן קצר אצל קרוב משפחתה באמון. היא מתארת בהתפעלות ואף בגאווה שעושה כזה לא ראתה עדיין, כי קרוב המשפחה, אברהם סטאדטהאגן אירח בו-זמנית, בנוסף אליה, עוד 6 אורחים בשבת, והגיש דבבה אוכל, דבר שלא ראתה עד כה במקום אחר. הפער המעמדי הביא לידי כך, שפרנסי הקהילה רצו להגביל בזכות בחירות פנים-קהילתיות כל היהודים בקהילה שלא היה רכושם יותר מ 500 סלד.

זכות היהודים לרכוש בתי מגוריהם היה טוב יחסית. במשך חלקה השני ועד איטור רכישה בתינ על ידי יהודים כחוק השלטון הפרוסי בשנת 1759, גדל רכוש היהודים גבתים משלהם בהתמדה. היהודי הראשון שנרשם בית על שמו בשנת 1615 ושוב ב 1624 היה לזרוס (אלעזר/אליעזר) והעשיר ביותר היה אברהם גולדשמידט שהיו לו בשנת 1740 3 בתים באמון, 1 בימגוס, וחורה פרידלנד (האזור בין אמון ומעט דרומה לבונדה-ראה מפה בעמוד הקודם)

דשימה של המחבר מפרטת את כל בעלי הבתים, ביניהם גם יהושע הנריקס ב 1703/1702. ביניהם גם סימון איזאק פלס, בשנת 1747 (בנות ממשפחת פלס נישאו כדורות הבאים לבני בונדהיים). הערכת המחבר היא, כי ככשליש מתושבי אמון היהודים היו בעלי בית משלהם עד לתקופה הפרוסית ואיסוריה והחמרותיה.

עד לתקופה הנדונה לא מצאתי ברשימות השמיות מבני משפחתנו, גם לא את ההנריקס בשנות השלושים של המאה ה 17.

הגם שלא היה קיים רובע יהודי באמון, בודאי לא גטו, ודי התרכזו בתי היהודים ברובע מוגדר של העיר.

בחדפים זה היא צורפה לעמוד מס. 15.

ב 1736 היה מצב היהודים רע מבחינה כלכלית, שני שלישי מהם נושבים לחסרי רכוש ואמצעים. החל מ 1613 כבר, ב 1625, ב 1630 ועד 1633 היתה התנגדות קשה לישוב היהודי הקטן בעיר. המסיתים היו נציגי הכנסיה, חוגי ספנים וסוודים, אשר ניסו להכריח את מועצת העיר לקבל החלטות לגירוש היהודים. המאבקים הקשים בין האזרחים והנהלת העיר גסתימו בעליונות ההנהלה. חיי היהודים היו איפה קשים מכל הבחינות, גם הכלכלית, גם הרוחנית-כללית. מועצת העיר פעלה מוך שיקולים אינסטנטיים ולא מאהבת היהודים.

הספנות האמדינית, שרצתה להשאר נייטרלית במלחמת ספרד-הולנד, אך לא נתמכה על ידי נסיכי פריזיה המזרחית שהיו לטובת הולנד, טבלה משוד ימי ספרדי. במאבק הסוודים והספנים נגד האוריינסציה דרשמית של ראשי העיר והאזור, היתה מן האופוזיציה הכללית נגד הנבוכים, והעניין היהודי היה במדה רבה השעיר לעזאזל למאבק זה.

תיארה בתמצות הספר על יסודה של העיר גלוקסטאדט את חלוקת העודות הסות ומשא של המלך הדני לספני אמון, כדי לחלצם מהתנכלות הצי הספרדי. הנקתי כי היה קשר בין ההנריקס מפה ומשם.

על אף התבונה של הנהלת העיר נגד שנאת היהודים, הושפעה בכל זאת מאזרחיה, ובהתאם למעמד העל שלה, בדקה תלונות הסוחרים בעקר, על הפרת תנאי המסחר של היהודים, בניגוד להסכמי המסחר שלהם. בולטת גילדת סוחרי המזון על מאבקה להסרת תחרות מסחרית נגדה. כמובן רצתה העיריה גם טובת אזרחיה ושמרה על זכויותיהם. כך הפכה למבקרת ושופטת, וחזקה את מעמדה, חוך קבלת התלונות והטיפול בהן. הרבה הגבלות הוטלו על הסוחרים היהודים. אסור היה להם למקור בחנויות, להציע סחורות בקמעונות, והרוד לנציגי הגילדות לעשות חיפושית בבתי היהודים ואף על גופם ברחוב, כדי לגלות כך הפרות.

הגידול המתמיד של הקהילה היהודים בין השנים 1505 ל 1744 מוכיח, כי על אף הקשיים היתה העיר אמדן מקום טוב יחסית שמשך יהודים אליה. קשרים קרובים במיוחד היו כנראה ליהודי אמדן עם הקהילה היהודית האשכנזית (במקור "הגרמנו-יהודית") באמסטרדם, עובדה היא, כי הרבה מיהודי אמסטרדם החישבו בעיר הנמל המזרח-פריזית.

מורז ומגמתי היא ההדגשה כי הקשרים בין יהודי אמדן לבין אלה באמסטרדם היו מבוססים על קשרים בין יהודים "גרמנו-יהודים", דהיינו אשכנזים. ידוע לכל, כי קהילת אמסטרדם היתה טורטוגזית כל המאה ה 17. אחרי גמר מלחמת ה 30 שנה, בעיקר בעקבות פרוגרומי חלמיניצקי ברוסיה/פולין, הגיעו פליטים אשכנזים הן לאמסטרדם, כמו להמבורג, אלטונה זגלוקשטאדט.

אך מכאן לקביעת היהודים לגרמנו-יהודים, המרחק רב. מספרם היה מועט ועד שהתבססו ויצרו קהילה משלהם, נהנו מחסות הפורטוגזים המבוססים כלכלית ומעמדית, שהותר להם לקבלם כמשרתי בית ומסחר, במסגרת עסקיהם הם. התקופה הנודנה היא ה'ת"ח/ט = 1648 והלאה. הם היו מזרח-אירופים בפרוש, פולנים ורוסים ולא ממוצא ארצות גרמניה!

אמדן היתה מרכז יהודי ניכר, מעל המקובל בכל המרחב הצפון-גרמני. פרט לעיר אלטונה לא היה אחוז היהודים היחסי לנוצרים גבוה כמו באמדן.

Aufstellung VIII: Demographische Entwicklung der jüdischen Gemeinde in Emden bis zum Jahr 1744'

התפתחות דימוגרפית של קהילת היהודים באמדן עד שנת 1744.	Jahr	Anzahl der Familien	Gesamtzahl ¹⁾	Anteil an der Gesamtbevölkerung
השנה	מס. המשפחות	מס. כולל	מס. כולל	האחוז באוכלוסייה
לא כלולים ברשימה	Vor 1589 לפני			לא ידוע
היהודים הספרדים,	1589	6	30	ca. 0,2 %
שהוזכרו בפרק 3.5,	1596	6	30	ca. 0,2 %
מכוון שהתישבו רק	1600	6	30	ca. 0,2 %
זמנית. קהילתם מנתה לא	1601	7	35	ca. 0,2 %
יותר מ 10 משפחות עד	1602	8	40	ca. 0,3 %
שנת 1710.	1613	16	80	ca. 0,5 %
המחבר מחכוון	1624	21	105	ca. 0,7 %
ליהושע הנריקס	1625	21	105	ca. 0,7 %
ואלה שבאו בעקבותיו.	1639	23	115	ca. 0,8 %
אינו יודע מאומה על	1651	24	120	ca. 0,8 %
מוקדמים יותר.	1687	37	185	ca. 1,2 %
	1696	37	185	ca. 1,2 %
	1736	61	305	ca. 2,8 %
	1740	80 + 32 עג'ים arme	432	ca. 5,4 %
	1741	98	490	ca. 6,1 %

הגידול האבסולוטי והיחסי-לנוצרים של היהודים באמון, בעל סיבות שונות. מצד אחד היה גידול פנימי טבעי, ובנים הקימו בתי אב חדשים. לא כבמקומות אחרים, אופשר גידול זה. כן לא שמרו בקפדנות מרובה על קליטת משפחות מבחוץ. כן ירד מספר התושבים הנוצריים בראשית המאה ה-18. בשנת 1720 היו בעיר כ-11000 תושבים נוצריים, ב-1749 רק עוד כ-8000 יחסית למגבלות והחמורות במקומות אחרים, היה המצב באמון טוב יחסית ליהודים. מרכזיות העיר והנמל למסוד ורוכלות מן החוץ אל תוך האזור הכפרי, ולהפך, היותה כוח משיכה לעיסוק היהודים ופרנסתם. זקני העדה היהודית היו אוטונומיים במדה רבה לאשר כניסת יהודים לתוך קהילתם. על פי מחקרו של ברט, מתקבל על הדעת, שלמעשה היו יותר יהודים הן באמון והן באזורי פריזיה המזרחית מאשר ניתן לסכם היום מן הרישומים האדמיניסטרטיביים הרישומיים. למעשה אין כלל רישומים מוסכמים, מוסמכים ובהירים בכל האזור, עד להכנסת הסדר הפרוסי באדמיניסטרציה, אחרי 1744, למעשה רק כעשור מאוחר יותר, עד אשר הורגלו הפקידים המקומיים לסדר חדש זה. עובדה זו היא הקושי שלי לקבל מידע רציף-מוסמך מבחינה "מדעית", ואני מסתמך על קשרי-שם מדור לפא אחרי, מקום המגורים של מעט היהודים בסביבה וכמובן השנים מדור לדור.

בשנים 1717-1733 הצליח הקנצלר המזרח-פריזי ברנאייזן לכבוש מחדש זכויות הנסיכים האזוריים לגבי היהודים באמון ועליהם. אנשי כספים מרכזיים ומתווכים היתה משפחת לוי ויונס גולדשמידט באמון, ומשפחת יהודי החסות בער באוריק. המחבר מפרט באריכות את הגורמים המשפטיים והכלכליים שאפשרו התפתחות זו. אין לנו ענין מיוחד באלה ואני מדלג על פרק זה, פרט לעובדות הבאות:

בשנים 1717-1720 הוצף המרחב פעמים מספר במים, במספר אסונות טבע ובעקבותיהם מגפות שפגעו בעדרי הבקר והצאן, שהיה להם משקל רב בכלכלת הארץ. בנית הדייקים למניעת אסונות נוספים דרשו כסף רב, ואנשי הכספים הנ"ל היו בעמדת כח, שידעו לנצל היטב.

בשנה אחת בלבד היה הסכום הדרוש קרוב ל-28000 גולדן. (סימון איזאקס מת בבונדה ב-1720, המימון היה תלוי במדה מרובה באנשי הכספים ממשפחת גולדשמידט. מעמדם של בני משפחה זו עלה מעלה מעלה גם באופן כללי גם כראשי הקהילה היהודית. לבסוף, עם חילוף המשטר המקומי באמון והאזורי ב-1744, לטובת פרוסיה הפסידה משפחה זו, כי המשטר לא הכיר בזכויותיה והתחזיקויות של השליטים הקודמים בהחזר חובות ובתוספת זריבית המוסכמת לא כרבו, פרט למיעוט מן ההשקעות.

5. עיסוקים ומקצועות של היהודים; עסקי כסף והלוואות בריבית; מסוד מקומי ובין-לאומי.

המחבר מתייחס רק לרישומים מקומיים, בו-בזמן שאני קושר עם ידיעות שיש לי ממקורות נוספים, משלימים.

יהודי גרמניה הוכרחו לעטוף בהלוואות כספים מימי הביניים, ככיוון שנאטרה השתייכותם לאיגודים המקצועיים והגילדות המסודרות, במסגרת מעמדם האזרחי הנחות. מסוף המאה ה-14 צומצמה זכותם למלוים תמורת משכון של חפצי בית פחותי ערך ולסוד בתחומים מעטים.

ענפי הפרנסה המצומצמים האלה, בנוסף להסתייגויות הדתיות המגוונות היו גם לאחרי זמן מקור עקרי לשנאח היהודים. גם באמון שדר מצב זה. המחבר מביא דוגמאות שונות על סוגי המשכונים וערכם באמון.

אוכלוסיית העסקים של היהודים השתדעה בעיקר באמון וסביבותיה. מעט מקורות מצביעות גם על קשרי מסוד להולנד ולהמבורג. לי ברור, כי מעט מהרבה-יותר דווח ונרשם, במחקרו.

המחבר מציין בעצמו, כי בפרוטיכולים באמון קשה ללמוד מי היו הפרטנרים בעסקיהם גם באמון. רק המקרים יוצאי הכלל, עקב חביעות הדדיות לפני השלטונות מעידים על פרט זה ואחר מוזכר סימון נתן בראשית המאה ה 17, המעניין אותי, כי האב נתן הינו מראשוני היהודים בפריזיה המזרחית, ונולד לפני 1600. הוא מחאים להיות אבי אשת סימון איזאק שלנו, יליד אמדן ויהודי חסות ראשון בבונדה. לפי הנחתי היה בכור הזוג נתן סימון ס.אם כן, נהגו כמנהג הספרדים בקראס הבכור על שם אבי האם. מועצת העיר אמדן קנסה את יוסף יונס ואת סימון נתן בס' בחלק הראשון של המאה בגלל אספקה נחותה של מטבעות בערך גולדן. כידוע לי היה העסק של מסחר במטבעות ואספקתם לנסיכי האזור וראשי העיר, ענינם של יהודים פורטוגזים. ראה גם עסקיו של אלברט דיאניס בהמבורג, אלטונה ובעקר בגליקשטאדט, באותה תקופה. גם הוא הואשם באספקה גרועה של מטבעות. ההיה קשר בינו לבין סוחריו הזוכה באמון והסביבה?? בשנת 1633 נקבעו כללים מדויקים יותר לגובה דריבית שהורשתה ליהודים לקבל תמורת הלואותיהם. זו התקופה בה נמצאו יצחק ויעקב הנריקס באמון.

עקר רווח היהודים היה ממשכונות שלא נפרדו עקב אי החזרת ההלואות. הסחורה שנשארה ביוזי המלוה הפכו לסחורת המכירה של היהודים. מסביב ענין זה התנהלו רוב ההתערבויות של השלטונות. המחבר מפרט ברשימה החפצים הביתיים וחפצי הנוי והערך הנחונים במחלוקת.

העיסוק המקצועי של היהודים המצומצם והתמקד יותר ויותר בתחומי הכשרות, באפיה, בשחיטה ובקצבות. מתחילה נקבע שהיהודים ישחטו רק למען צרכיהם. אך במחיה נכנסו לתחרות עם הקצבים הנוצריים. ליהודים הותר למכור חלקי הבהמה הקדמיים רק לבני קהילתם.

אין איזכור על החלקים האחוריים, והעובדה שאלה נמכרו ברשיון לאוכלוסיה הנוצרית, בודאי במחיר זול יותר ממחירם אצל הקצבים הנוצריים. מאחר והמחבר לא יודע על איסור האכילה בלי ניקור, ולא נמצא רישום על כך בפרוטוכול, אינו מסביר מדוע חל האיסור על החלקים הקדמיים בלבד. ברור לי, כי השלטונות נאלצו להסכים לשחיטה כשרה, והיא כללה מכירה זולה יחסית של החלקים האחוריים לנוצרים.

ב 1687 היו כבר 18 קצבים יהודיים מול רק 11 נוצריים. 1729 היו כבר 25 בתי אב שהתפרנסו מקצבות. אך הקיום ממקצוע זה היה צר בכל מקרה. לכן יש לקבל את ההנחה, כי הקצבים חיו מעוד הכנסות ובעקר מסוד בבהמות. כך הפך מקצוע זה לאט, אך יותר ויותר למקצוע יהודי באמון. ב 29 ביוני 1740 הותר ליהודים לא רק שחיטה חופשית של בקר, עגלות וכבשים, אלא לדאשונה הותרה להם מכירה חופשית של הבשר לאזרחי העיר. לא דובר יותר על קצבים לא יהודיים כלל. התפתחות מפליאה זו היא תוצאת ההסברה היהודית, כי

הנפגעים העקריים של הגבלת המכירות והזולה של היהודים יהיו העניינים מבין נוצרי העיר. שאלתי היא: מה עשו עם כל החלקים הכשרים של השחיטה? מותר לי להניח, כחלק מן המסקנות שלי לגבי הבלתי רשום באופן רשמי, קאין בעיות משפטיות בנדון, כי יצאו הבשר הכשר הרב מדי לצרכיהם, היותם עתה עשרות של קצבים יהודיים, ב-1740 כבר מחצית מקהילתם, לאמסטרדם. אמסטרדם היה מרכז יהודי גדול, עירוני. אמדן הפכה להינסטרלנד, למרכז אספקת בשר כשר ליהודי ערי הולנד, הקרובות בדרכי הים והיבשה.

ב-1744 מודיע יועץ הכיבוש הפרוסי ביגל, כי הקצבות באמדן הוא מקצוע יהודי כמעט בלעדי. הגם שאין איסור על הנוצרים לעסוק בכך, אין כמעט כאלה שעוסקים בכך.

השילוב בין סוחר בהמות יהודי לבין היותו גם קצב, נחמך באמדן על ידי סוחר היצוא היהודים; אלה הביאו בהמות השחיטה מן האזור הכפרי, שחטו אותן, חלקו את חלקיהן, ואלה יצאו את הבשר למטרות חוץ. לא מעט יהודים עסקו במסחר אל מעבר לים ולאזור. הם היו סוחרים סיטונאים. איסור המסחר בתוך העיר ובסביבותיה לא נגע לקשרי מסחר שהאזרחים הנוצריים לא התפרנסו מהם. בניסף למסחר בטבק עסקו הסוחרים הגדולים ביצוא תוצרת חקלאית. יש רישום כבר מ-1612 על מחסן גבינות גדול של היהודים יצחק לוון (Leven) אברהם. קיימים מסמכים רבים על מסוד יהודי עם תבואה, אשר מקורה היה בעקר אזור הים הבלטי, מקניגסברג, מרנציג ומריגה. ההשקעות בקניות של חיטה ושעורה היו פרטיות שלהם. החיטה נמכרה באזור כולו אך גם יוצאה למרחקים. הידיעות הקיימות מאפשרות להסיק, שחלקם של יהודי אמדן במסחר בין-יבשתי, כיבוא וכיצוא של סחורות חקלאיות; כגון מלח, צימוקים, זרעי כותנה, יין וקפה, היה גדול. השווקים העקריים שלהם היו על פי השערה אולדןבורג, אמסטרדם, המבורג וארצות הוֹלְלַנד, כאשר לרשותם קשרי משפחה ומסוד מקיפים, לתועלתם הרבה. דבבה קשרים היו ליהודי אמדן כנראה במיוחד עם הקהילה הגרמנו-יהודית (הקוונה=האשכנזית) בהולנד. במיוחד יש לציין את הנישואין של יהודי אמסטרדם אל תוך קהילת יהודי אמדן, והתישבותם בעיר הנמל המזרח-פריזית.

כאן הדברים בהירים יותר, הגם שהמחבר ממשיך להתעקש על מקורם האשכנזי של יהודי הולנד ואמסטרדם. שמו לב לאיזכור המשוער של המרחב הבלטי, בו פעל אלברט דיאונים ופאולו דה מילנו, במלח ובתוצרת חקלאית מספרד ופורטוגל ומברזיל. על כך בתדפיסי על העיר גלוקסטר. המחבר מביא עתה רשימה מפורטת של סוחרים יהודיים וסחורותיהם, מ-1680-1803.

פרט למקומות שהוזכרו כבר, שוודיה, גרנלנד בצפון, סקוטלנד, נורבגיה, לונדון, בורדו וננט ברמן, אלסוונה, דינקירק, אך גם בפביבה גרונינגן, לער, וגם לובק. כל הסחורות הוסעו באניות. לצער החוקרים מצעמצמת תקופת הדישומים בסוד בין לאומי של יהודי אמדן בארכיון העירוני לתקופה קצרה יחסית בין 1682-1763, וגם רק למקרים של תטבוכות, כגון נזקים עקב סערות-ים,

והספנים המעורבים היו חייבים למסור עדות על הנסיבות, או במקרים של חובת מכס, כאשר הנמל של אמדן שימש נמל יבוא או יצוא, ישראלות. אך על סמך מצב הדישומים האלה, עלינו להסיק כי רוב עסקי המסחר הבין-ארציים של היהודים לא נודעו לנו. בחלקם היו היהודים שותפים חלקיים של בעלות על האניות, בחלקם היו הם הסוכנים המסחריים ובחלקם היו הסוודים והמשקיעים. ענף נוסף בו הצטיינו כמה סוודים היה ענף העץ ויבואו, שהיה דרוש לתעשיית האניות והעיר. מעט מן היהודים הופיעו כסוודים בשווקים פנים-ארציים כגון בלייפציג. ניתן להסיק כי עסקי יוחד בסוד בדרכי הים.

על אף מיעוט הדישומים, אין מנוס מלהניח, כי ליהודי אמדן בתקופה הנדונה היה חלק חשוב בפיתוח המסחר של עיר הנמל. בתוך 54 הדישומים בשנים 1700-1770 מענין הפרט הבא:

"בשנת 1767 קנה סימון 40 עורות של עגלים בגרונינגן ומכר אותם להמבורג איש זה יכול להיות בנו של משה בר יהושע, מרזיס יורזו ע מימגוס, אולי אחיה של גוסל מוזס=אשת קדמונו שמחה/סימון נתנס מבוודה, הן בהחשב בשמו, כגילו, ובאזור מסחורו. מסקנתי הברורה מפרק זה היא, כי אין במחקר יותר מאשר אישור להנחותי, כאשר לאי הידיעה של החוקרים על האנשים שחיו שם מאבותינו בתקופה בין 1630 ועד לכיבוש הפרוסי ב 1744. לעומתם רשם החוקר היהודי מקס מרקרייך שמות חברי הקהילות גם הקטנות, כימגוס, נורדן ועוד, כנראה מקורות פנים-יהודיים. ממנו ידיעתי על סימון איזאקס בבוודה, על נהן סימנס בנורדן, על סימון נתנס בנורדן לאחר כך באמדן. הגם שמרקרייך לא מקשר ביניהם, כי גם הוא רק מעתיק רישומי הקהילה, קשרתי אנוכי ביניהם, בהתאם לקשרי השם והדורות/השנים. אינני מקבל טענת החוקרים הגויים, כי באין להם מקורותיו, הם מעמידים את רישומיו בספק מבחינה מדעית.

6. היהודים באמדן תחת שלטון פרוסיה, 1744-1806.

לאחר מות הנסיך האודון לבית סירקסנה (Cirkseña) בשנת 1744 עבר השלטון הפוליטי על סמך אישור קיסרי שנרכש כבר בשנת 1694, למלך פרוסיה. השינויים המובהקים במבנה הפוליטי, המשפטי והכלכלי עקב העברת זכויות השלטון, נגעו גם, ובמיוחד, ליהודים במרחב המזרח-פריזי וליהודי אמדן, קהילתם הגדולה ביותר באזור.

הנהגת העיר ניסתה, כבעבר, לזכות בחסות היהודים תחתה בלבד, אך לבסוף נאלצה להסכים להוראה הפרוסית, כי גם לשלטון הפרוסי זכות לגבות מהם דמי חסות. שוב נאלצו היהודים, אם רצו בזכויות מחוץ לאמדן, להסכים בכפל-חשלום חסות. הכרעה זו נפלה ביולי 1745. בשנת 1749 בוטלה חסות אמדן על היהודים. מעתה הוחל חוק ההגבלות הפרוסי על יהודי האזור.

הגבלות בית הוֹהֶנְצוֹלֶרְן (Hohenzollern), שליטי פרוסיה החמירו את מצב היהודים באמֶדן ובאזור.
באמֶדן חיו 80 משפחות יהודיות משלמי דמי חסות ועוד 32 חברי קהילה עניים, נתמכים.
מענה שאף השלטון החדש להגביל את הקהילה ל 30 משפחות בלבד, תוך הכפלת דמי החסות.
בתחילה ניסה המגיסטראט (=הנהלת העיריה) להתעלם, והמשיך להוציא רשיונות לנישואין
וזכות ישיבה למשפחות הצעירות, על דעת עצמו עד 1752, כי זכיונות החסות חודשו לאחרונה
בשנת 1740 וחוקפם פג רק ב 1752. המאבק על השליטה על החסות בין המגיסטראט לבין
השלטון המרכזי הפרוסי נמשך למעשה עד שנת 1784. משנה זו הפסידו היהודים את היכולת
להשפיע בדרכים ענייניות על קשריהם הישירים עם הנהלת העיר. מצב קודם זה החל ב 1613
ואורי 170 שנה נסתיים מצב זה. מצב היהודים הורע יחסית לעבר.
בשנת 1753 חיו בעיר 98 משפחות יהודיות ומספרם הכולל היה 408 נפש. מענה נדרש דריח
תלת-חודשי על שמותיהם של כל היהודים, כולל משתיהם ממין זכר ונקבה, כל הנישואין,
הלידות והפטירות בקהילה היהודית.
מבחינתנו כיום, לשם חיפוש אבותינו דאז באמֶדן, היה בכך שינוי חיובי, כי הרישום הראשון עי
משפחתנו הוא משנת 1755. מ ר ז ס ס י מ ו נ ס נולד בשנה זו באמֶדן, בן ל ס י מ ו נ
נ ח נ ס ר ל ג י ט ל מ ר ז ס, ילידי 1718 ו 1719. מוזס סימונס קרא לעצמו ולבניו
ב ו נ ד ה י י ט בשנת 1811. אביו הוא שמחה ב"ר נחן מבוונדה, ע"פ כתב מצבתו ב 1782.
עיר המחוז אוריך, שם היה המרכז השלטוני החדש, עקבה בחומרה אחרי רישומי פרנסי הקהילה.
הנהלת העיר אמֶדן נדרשה לפקח ביתר אחריות על רישומי הפרנסים, כדי למנוע העלמות מכורונות
וכדי למנוע הסתננות של חושבים יהודיים חדשים בערמה. ב 11 באפריל 1753 נקבעו כללי
החסות החדשים ליהודים: רק בכורי כל משפחה, שיכלו להוכיח רכוש בערך של 1000 רייכסטאלד,
קבלו רשיון נישואין ועיסוק עצמאי. ליתר הצאצאים של אותה משפחה לא היה כל סיכוי לקבל
זכויות אלה. פתרון עתידם היה תלוי בכך, אם להשתייך למשק הבית של הקרוב להם, ולמלא בו
תפקידי שרות, וכך בעסק המשפחה. כמובן לא היה באפשרותם להתחתן, ובכל משפחה היו רווקים
ורווקות שנשארו במצבם האומלל כל ימי חייהם. גם במשפחתנו נמצא בכל דור אח רווק כזה.
לכן משפחתנו דאז התרבתה במעט מאוד, באופן ניכר!
מוצא אחר היה לצעירים: להגר. ואמנם לא מעט יהודים עזבו את אמֶדן במחצית השניה של המאה
ה 18 להולנד, לגרונינגן ולאמסטרדם. לאחר זמן מה, הוקלו חומרות אלו במדת מה.
הסיכוי לקבל רשיונות נישואין והתישבות עצמאית היו תלויים ביכולת לשלם סכומים גבוהים
לשלטונות. החל מ 1773 נדרשו לשלם בעבור הבכור 200 גולדן זהב, בעבור בן שני 300 גולדן
זהב. בעבור נישואי בת נדרשו להוכיח כרכושה 1500 רייכסטאלד. לבן השלישי לא ניתן רשיון
כלל. מצב זה ניתן לראותו בבירור במשפחתנו דאז בשלושת הדורות הבאים, עד 1840 כשהגרנו.

תוך הבטחות לקבל זכויות מעמדיות מועדפות, ניסו השלטונות הפרוסיים לעודד בואם של יהודים פורטוגזיים מהולנד לאמון. התוצאה הייתה התישבותם של כמה מהם באמון ב 1749 על סמך הפריבילגיות המוצלחות במיוחד של שנת 1703. מאז ורשיון התישבות באמון ליהודים הייתה תלויה מעתה במחלקה מיוחדת לקונצציות (כתב אישור מיוחד) בברלין, הובא ענין זה, בהמלצת פורטוגזים עשירים במיוחד, הסודר ההמבורגי יצחק דה למוס ויצחק אלטרינו מאמסטרדם לפני המלך הפרוסי אישית לחתימה.

יצחק אלטרינו הבטיח לשכנע תשעה פורטוגזים אמידים לעבור מאמסטרדם לאמון יחד עמו. מיקרייך ועזריה כותבים על כך. אך אין רישומים של שמותיהם ברישום האזרחי של העיר, בניגוד לשנת 1703, ואין לדעת אם אמנם התישבו בעיר.

בעשורים הבאים התבססו הוראות השלטון הפרוסי. אך עקב מקורות שונים ואף סותרים זה את זה קשה לקבוע מה הייתה כמות המשפחות ומספר היהודים באמון בתקופת שלטון זה. אני חושב אישית על כך, כי הפורטוגזים המשיכו להמנע מלרשום את פרטי חייהם במקומות מקלסם, לפעמים בשניים ואף שלשה מקומות אלטרנטיביים, כשיטה. הם למדו להזהר מן האפשרות להיות תלויים בגורם אחד בלבד, ולהשאיר עקבות ברורים מדי.

Aufstellung XIV: Demographische Entwicklung der jüdischen Gemeinde während der preußischen Regierungszeit (1744-1806)¹

התפתחותה הדימוגרפית של הקהילה היהודית באמון חתת שלטון פרוסיה

Jahr	Anzahl der ver- gleiteten Familien	Gesamtzahl ^{II}	Anteil ^{III} an der Gesamtbevölkerung
שנה	מספר המשפחות המתגוררות	מספר כללי	אחוז באוכלוסיה
1753	98	408	5,1 %
1754	95	417	5,2 %
1759	89	422	5,6 %
1761	91	435	5,8 %
1765	92	ca. 460	6,1 %
1770	90	ca. 450	6,5 %
1771	105	ca. 525	7,6 % ^{IV}
1779	109	545	7,3 %
1783	102	404	5,1 %
1787	97	ca. 485	6,1 %
1796	96	385	4,4 %
1797	96	435	4,4 %
1798	97	ca. 485	4,9 %
1799	95	448	4,5 %
1805	101	485	4,3 %
1806	ca. 102	509	4,5 %

המקורות :

^I Die Aufstellung beruht auf den Angaben folgender Quellenbestände:
StaE, II 179; StaE, II 203; StaE, II 203 d; StaE, II 204; StaE, II 462; StaE, II 763; StaE, II 922;
Stern, Preußischer Staat, III/2, Nr. 1184; 1188; 1197a und 1213.

מן הדישומים עולה כי היתה עליה של 15 משפחות בשנה אחת: 1770-1771 ועוד עליה של 8 משפחות בשנה הבאה. נראה, כי אין לסמוך יחד על המדה על הדישומים, כי מגמת השלטון הפרוסי היתה לצמצם מספר אוכלוסי היהודים ולא להגדילה. על אף אי הדיוקים מוכח, כי קהילת אמדן היתה גם בימי הפרוטים אחת מקהילות היהודים הגדולות בצפון גרמניה, עם קרוב ל 100 משפחות. מכל מקום לא הצליחה המדיניות הפרוטסטנטית להפחית את גודל הקהילה, במקרה הטוב הצליחה למנוע את גידולה. אך העול הכספי שהטיל שלטון זה על היהודים היה כבד: במקום לשלם דמי חסות התחלתי בסך 150 רייכסטלר בתוספת של 83 רייכסטלר כתשלום שנתי נוסף שנדרשו היהודים לשלם בשנת 1736 לנסיכים מביית סירקסנה, נדרשו לשלם עתה כדמי חסות ראשוניים לפרוטים 200 רייכסטלר ועוד 120 רייכסטלר כתשלום שנתי. מאוחר יותר במעט, בשנת 1753 כבר עלה הסכום ל 400 ר"ט והתוספות של תשלומים על נישואין, שקילת סחורה, ועוד מיסים ממיסים שונים. המחבר מפרט עתה תשלומים רבים, שונים ימשונים שהכבירו ביותר על חיי היהודים. כן נאטר עליהם לעסוק ברוכלות עם צמר, עורות, חוטים וסמרטוטים. רובה מתברי הקהילה הגיעו לפת לחם, עד אשר הכירו השלטונות שהגזימו, והתשלומים הוקטנו. לאחד מות הקיסר פרידריך השני, הוקל המצב עוד. הגבלות מסוד נוספות אטרו מסוד בגבינות, מכירת דברי כסף, נחושת, ברזל ופליו.

נשאר להם התחום הבלעדי להם של קצבות, של מסוד סיטונאי עם קפה וחה (האחרונים נושא פורטוגזי מובהק, עקב קשרי העבר עם מושבות הפורטוגזים!) ומכירת בגדים משומשים וחפצים משומשים (אלטה זאכן). כל ההגבלות היו תוצאה של הגנה על האזרחים הנוצריים ואיגודיהם. הגם שבשנת 1772 הותר ליהודים לסחור בסיטונאות גם בעץ, בגבינות, בסחורית יבוא מן היבשת, היו מצבם בכי רע.

על אף אלה היו לשליש המשפחות, דהיינו ל 29 מהן, 35 בתים ברכוש ב 1758. אך מספר היהודים ירד בסוף המאה ה 17 ממעל ל 100 משפחות ל 95. גם הבתים ברכוש התמעטו עד כ 20 בלבד. היהודים נאלצו למכרם כדי להתקיים קיום מינימלי בלבד.

מהות המרחב המזרח-פריזי היתה אגרארית מובהקת, באזורי המרעה והאחו שלו. בנוסף ליצוא הבשר הרב, תוצר עקרי מאופי האזור, תפסה תעשיית העורות מקום מרכזי לפרנסת האוכלוסייה. בשנת 1779 הוקמו באמדן שני מפעלים תעשייתיים לעיבוד עורות, אחד מהם בירומת היהודי סימון מוזס ושני שותפים נוצריים. ב 1779 הותר לו בניגוד למקובל בדיכ להיות הבעלים היחידים. אך ב 1782 נסגר המפעל. אני מציין פרט זה, מתוך הנחה, כי האיש סימון מוזס יכול להיות על פי השם והגיל אחיה של גיטל מוזס, היא אשתו של סימון נחנס=שמחה ב"ר נתן מבוזדה, קדמונו הישיר המוכח. שמחה ב"ר נתן נפטר בשנת סגירת המפעל! 1782. מאחר ובעליו סימון מוזס היה בן דורו וגילו, מותר להניח, כי הוא נפטר אף הוא באותה עת. למחבר אין הסבר לסגירת המפעל. אליאס בונדהיים, אחרון הבונדהיים באמדן ב 1939, פונה לערך-בונדהיים

כפי בני הקהילה באמדן!!
כנראה שסימון מוזס עסק בהמשך הזמן, אודי סגירת המפעל, כקנין של עורות למען מעבד עורות
נוצרי. זו הנחה על סמך רישום צדדי, לא מוכח.
איזאק גוטלוב היה בעל מפעל לעיבוד צמר והיה גם יצואן ושותף באניה, בסוף המאה.
שני מקרים יוצאי דופן אלה, אינם מקסימים את הרושם העגום על מצבם הכלכלי הקשה בתקופת
שלטון פרוסיה במרוצב. שינוי-מה לטובה חל עת מלחמת 7 השנים, כאשר סוחרים בעלי יכולת
נדרשו לספק תבואה ובשר. רישום אחד מצביע על אספקת 88 ראשי בקר לצי האנגלי ע"י נתן
צרפת, אוסטריה, רוסיה, ספרד, פולין ושוודיה התאגדו נגד פרידריך השני מפרוסיה במלחמה זו
בשנים 1756-1763, אך פרוסיה יצאה מנצחת ממלחמה זו!! אנגליה עמדה אז לצד פרוסיה,
לקראת סוף המאה השתפר מצב היהודים, עקב הקלות ועקב מצב פוליטי חדש, כאשר ב 1795 נשארה
פרוסיה נייטרלית במאבקי הכוח בין צרפת ואנגליה; חמסוד פרח, וליהודים ניתנה אפשרות
לקחת בכך חלק. בשנים 1797-1806 גדל חיכוש בידי היהודים ומצבם הכלכלי של ראשי בתי
האב היהודיים באופן ניכר. מסך 102 אבות משפחה יהודיים נחשבו 65 כאמידים, ז.א. היה
בידם רכוש בערך 500 טלר לפחות. בתוך ענפי העיסוק בולטת הקצבות היהודית, שהיתה מלווה
בסוד בהמות. פרט לבודדים, השתייכו אלה לשכבה התחתונה של המתפרנסים היהודיים.
המחבר מפרט מקרים של פוגרומים נגד הקהילה כולה ונגד פרטים מתוכה בשנים 1761-1762
כתוצאה של מצב כלכלי גרוע כללי. היהודים הואשמו בירידת ערך המטבע. ב 1781 הואשם
יעקב פעלס ברצח ילד נוצרי לקראת פסח. אחרי שנתיים של מאסר שוחרר עקב חוסר הוכחות.
הבידוד החברתי של היהודים נוצר גם על ידי הנוצרים וגם ע"י היהודים שהתבודדו עקב
חובות דתם מן הנוצרים. לא ניכרים באמדן נסיונות של אסימילציה מרצון, להיפך היהודים
שמרו על חוקות תורתם בדרך אורטודוקסית.

7. הבטים משונים בין מצב יהודי אמדן לעומת מצבם בערים דומות.

המחבר מנתח מצב יהודי לונה-בורג, הילדסהיים ובראונשוויג עם אמדן. אין לנו ענין בכך,
במסגרת מסרוחי.

כלליה יש לציין: שלטון ארצי/מחוזי/נסיכותי היה בו"כ לטובת היהודים. ראה דניה מול
המבורג בראשית התישבות אבותינו בצפון מערב אירופה. שלטון מרחבי כזה
היה מעוניין במסחר בין לאומי, בכספים, ולא היו ליהודים מתחרים בעלי
קשרי משפחה נרחבים אל מחוץ לאזור הצר, לארצות אחרות.
שלטון עירוני עצמאי היה לרעת היהודים, כי לקח בחשבון רצון האזרחים
המקומיים, מקצועותיהם ועסקיהם, ללא מתחרים "זרים" במוצא דת.

8. סיכום ומסקנות.

התישבות יהודית ראשונה באמון ניתן להוכיח במחצית הראשונה של המאה ה 16. ב 1530 היתה מושבה יהודית קטנה בכפר פלדרן, שהפך לפרבר של אמון וסופח לאחד מכן. במחצית השניה של המאה ה 16 נוצרה התנגדות האזרחים והיהודים לא היו בטוחים בזכותם לשבת במקום. ב 1595 מרדה העיר נגד שלטון אזורי נסיכותי, ומצב היהודים הורע עוד. במחצית הראשונה של המאה ה 17 נחלש המתח. הנהלת העיר היתה מעונינת בפעילותם הכלכלית. במשך המאה ה 17 וה 18 גדלה הקהילה, עד אשר הגיעה לשיא גודלה ב 1770 עם 109 משפחות שהן כ 545 נפשות. הם היו 7,6 אחוזים באוכלוסיה הנוצרית.

גְרוּוּחֵי המטוד הבין ימי, ביבוא ויצוא סחורות, יכלו אלה אשר עסקו בכך להציע הלוואות כספיות למקומיים. תשיבות ניכרת פרט לסוחרים אלה היתה לקצבים היהודים במאה ה 18, אשר סיפקו לכל האוכלוסיה את צורכי הבשר. לאחר מאבקים היתה יד הקצבים היהודים על העליונה ומונופול אספקת הבשר היה שלהם.

התישבות פורטוגזית לתקופת זמן-מה ניתן להוכיח רק לשנים 1703-1708. במשך המאה ה 17, הגם שאין הוכחות לכך, נוכחו בכל זאת סוחרים פורטוגזיים באמון, או אלה היו בקשרים עם סוחרים אמון. אין לדבר על מוצא הקהילה היהודית באמון מספרדים.

לאחר שנת 1595 היתה שנת 1744 בעלת השפעה על מעמד היהודים. אם בין השנים הנ"ל היתה שליטת ההנהלה העירונית הקובעת לגבי זכויות היהודים וחסותם, עברה זו מעתה לידי השלטון המרכזי הפרוסי, אשר מרכזו היה בברלין. אם כוונת שלטון זה היתה לצמצם את האוכלוסיה היהודית למינימום של 30 משפחות לבד, לא הושגה זאת, הגם שמצב היהודים הורע כלכלית ומעמדית. לקראת סוף המאה ה 17 היתה תקופת התאוששות ופריחה כלכלית ניכרת. אך לקראת התמוטטות השלטון הפרוסי ב 1806 היה מצבם של היהודים גרוע כמו לפני התקופה הקצרה הנ"ל. על אף כל אלה היתה לקהילה היהודית באמון השפעה כלכלית וחברתית גבוהה יחסית למקומות אחרים בגרמניה. קשרי יהודים עם נוצרים התקיימו תמיד, גם אם היהודים חיו רק בשולי החברה הנוצרית.

עד כאן מחקרו של יאן לוקרס. אציין עוד פעם כי הנ"ל עבד רק על סמך הרישומים המקומיים! אינו נוגע כמעט בקשר המסחרי של אמון עם אמסטרדם, עם יתר ההתישבויות של הפורטוגזים, על אף שאין כמעט להעלות על הדעת, כי אלה פסחו דוקא ורק על אמון, נמל חשוב ללא ספק, ונקודת מפתח לסחר פנים-ארצי דרך נהר האמס ותעלות ההובלה הרבות והפעילות אל תוך היבשה. אם נגע בענין זה, אז רק כללית, באין לו מסמכים. הוא נוקט בשיטת קודמיו החוקרים, אשר כמעט ומבטלים מציאות אשר לא ניתנת להוכחה עקב חוסר מסמכים, או מסמכים קיימים. בעבר, שהוזכרו ע"י חוקרים יהודיים מקומיים, בקהילה. הם גם לא פונים אל מקורות מחוץ למקומם.

נספחים: הממצא החשוב ביותר לנו בטבלה הנספחת בעמודים 234-236, בנושא המצב הסוציאלי של חברי הקהילה היהודית באמדן בשנת 1765.

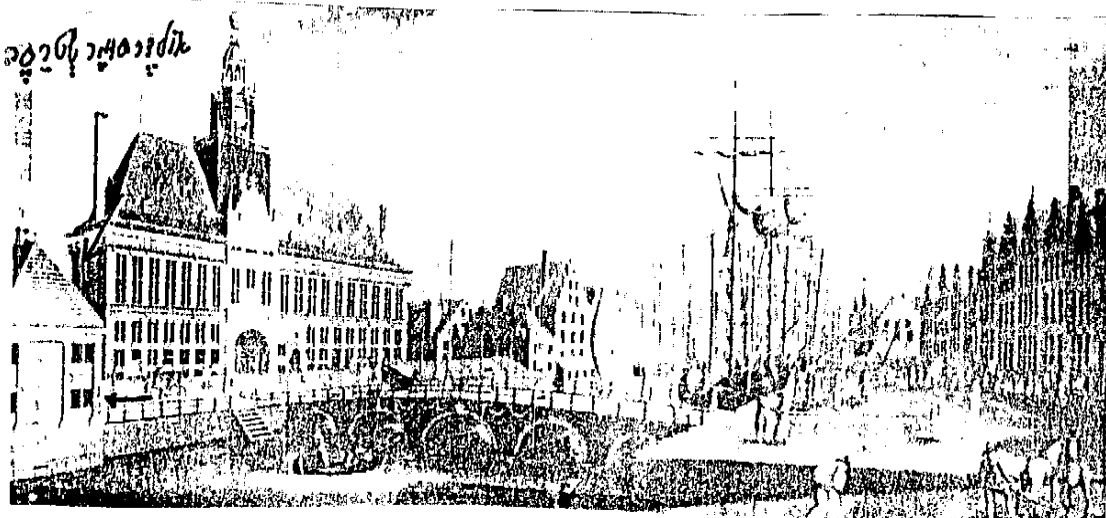
במקום מס. 48 רשום סימון נתן, הוא שמחה ב"ר נתן מבונדה-1718-1782, בקצב, ששילם מט קהילה בסך 2 פל. fl, ואשר רכשו נאמד ב 200 רייכסטלר, בלי בית משלו כרכוש. כן רשום אחיו סלומון נתן כמס. 65, ששילם 1 פל. מט קהילה ואשר רכשו נאמד אף הוא ב 200 ר"ט. אף הוא ללא בית משלו. לפי ידיעתי הוא נולד בבונדה ב 1715. קצב אף הוא היה אם כן מבוגר בשלוש שנים משמחה/סימון אחיו, קדמוננו הישיר. פרטי המשפחה נמצאים בכחב ידי לע"ע בעמוד 109, בכרך א'. הרישום נלקח מרישומי הקהילה שקיימים כמיקרופילים בארכיון המרכזי של הקהילות היהודיות, בירושלים. (MM 835 ו /861) כן רשום יעקב ליפמן. יתכן והוא קרוב משפחה לא מזוהה על ידי של כלתו של שמחה נתן, אשת מוזס סימונס-משה ב"ר שמחה בונדהיים (ב1811 בלבד) שרה ליפמן/כוונהיים מאוחר יותר.

עסק בממכר חפצים משומשים, שילם 5 פל. מסי קהילה. בזה תמה עבודת הסיכום של המחקר. ס' באייר ה'תשנ"א- 22.5.1991

מצבת קבורת כ' שמחה בן כ' נתן מבונדה, באמדן.

פ"נ

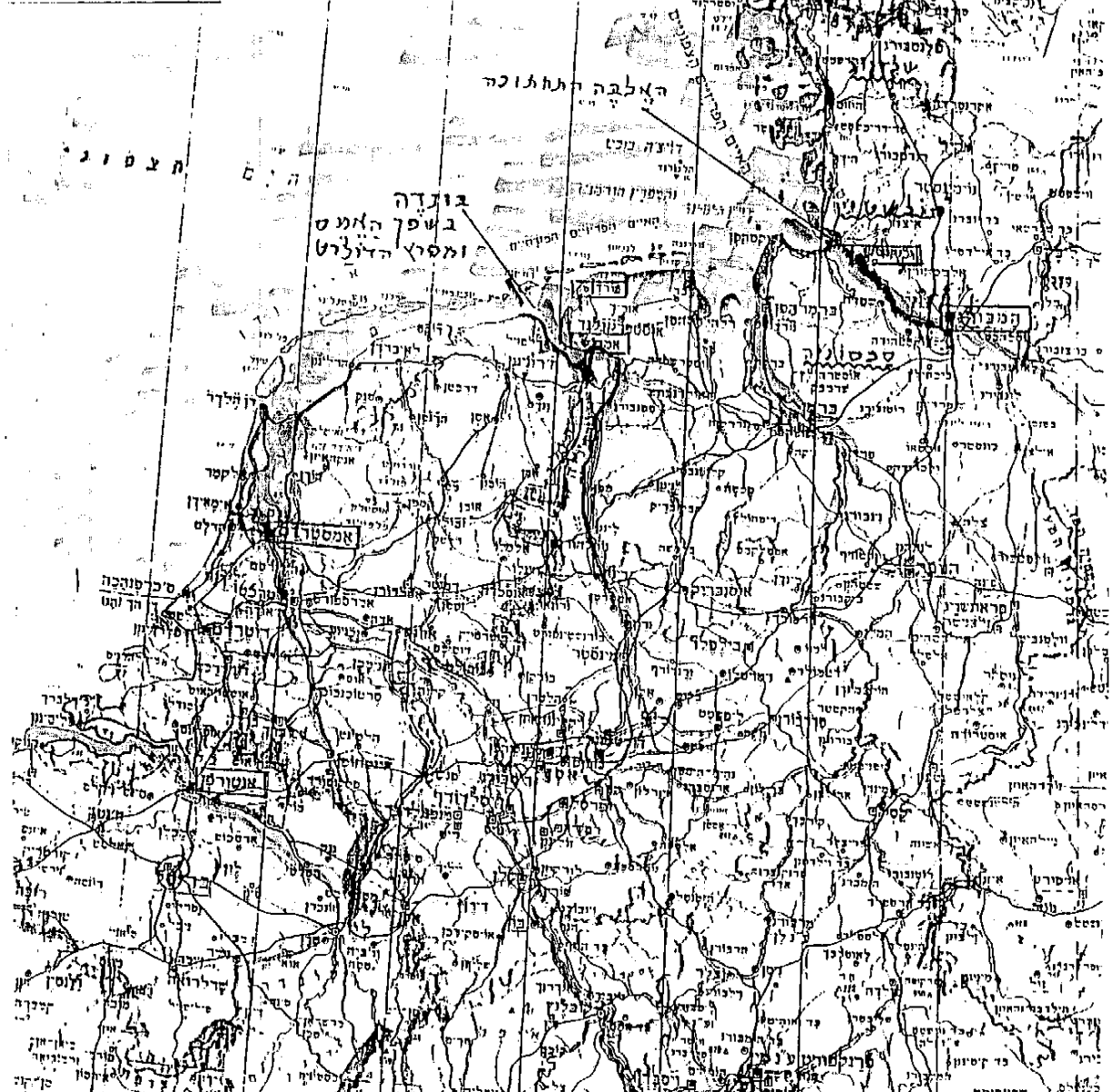
איש ישר כ' שמחה
בן כ' נתן מבונדה
ז"ל נפטר ביום ב'
ונקבר ביום ג'
דחנוכה תקמ"ג
לפ"ק חוצבה

עיריח אמדן
וקטע מחעלת
העגינה של
אניוח מסחר.
משמאל הרחוב
בו גרה
משפחתנו באמדן
במרכז העיר.
ראה ציור גרוסקר
בליי 15

אחדית דבר: מוזס סימונס-משה ב"ר שמחה נולד באמזן בשנת 1755. נשא לאשה את שרה ליפמן, בת גילו. בשנות התשעים נולדו להם שלושה בנים ובה. הבן האמצעי, ליפמן נפטר בילדותו. בשנת 1806 החמוטסה הממלכה הפרוסית ואמזן באה תחת שלטון הולנדי בשנים 1807-1810. אך משגר רדף משבר. ב 1811 נכבש המרחב כולו ע"י צרפת הנפוליאונית. באותה שנה נדרשו כל היהודים, כיתר החושבים לקבוע לעצמם שמות משפחה קבועים. ב 20.11.1811 נרשם הקצב מוזס סימונס בשם הקבוע ברנד הייס, הוא ובניו סימון ונתן. האשה והבח לא נרשמו. פרטי רישום של כל חברי הקהילה הודפסו ע"י וולף פלק מאמזן, ונמסרו לי ע"י בנו נפתלי מכפר הרא"ה, בהדפסה האוריגינלית. ב 1814/1815 נפלה הממלכה הנפוליאונית וממלכת פרוסיה שלטה על אמזן עד 1819. ושוב חילופי משטר, הפרוסים החאושו וכבשו שוב את האזור כולו. מצב היהודים באמזן הורע שוב מאוד. נתן בונדהיים הוליד עם אשתו גיטל מינדוס 7 ילדים, בשנות העשרים והשלושים. אך רק ארבעה נשארו בחיים: משה, אבי הבוניהיים בהמבורג (לא'אנו) ליפמן-אליעזר אבי הבונדהיים באלטונה (אנחנר), מרכוס ושרה-מחלה. ארבעת האחרונים עזבו את אמזן לצמיתות אחרי מות אמס ואביהם. נתן ב"ר משה בונדהיים קבור באמזן, וכך אשתו גיטל. על מצבותיהם כתוב שם משפחתם ברנד הייס. ברישום האזרחי המקביל רשום בונדהיים, כאן מסתיים הפרק של אבות הבונדהיים, שאנו ענפי הצמיחה הנוספים שלהם, באמזן. נשארו בה בני בכור הבנים של מוזס סימונס בונדהיים: סימון מוזס בונדהיים וצאצאיו, עד 1939. א' 1840 אא 1835

מפת צפון-מערב. אירופה, בנמליה התישבו אבותינו לפני כ 380 שנה.

DAVID IBN IACHIA
DE
DINA IBN IACHIA

DR. RODRIGO DA VEIGA
DE
JULIANA DE MENEZES

ANDREAS RODRIGUES D'EVORA
DE ANDRADE
(1510-1575)

MANUEL RODRIGUES D'EVORA
(1506-1581)

ISA

Dr. D₃

GOMES DIAS
(Physician at Covilha)

SERENA LOPES

FERNÃO LOPES
(Covilha)
(medico del Campo)

DIOGO GOMES
(† before 1602)

GUOMAR DE SOUS

DIOGO CASTANHO
(† at Lisbon before 1606)

BEATRIZ GOMES
(† 1580 at Torres Novas)

FRANCISCO RODRIGUES MILAO
(† in Portuguese India)

ANRIQUES D
(† in Portuguese)

ANTONIA RODR

PERO DE PALACIOS
DE
FELIPA BARBOSA

ANA GOMES
DE
MANUEL BARBOSA
(Almeida)
(Royal Physician)

MANUEL DE PALACIOS
(assassinated)

CLARA GOMES
(1561-?)

CATARINA BARBOSA

FRANCISCA DE PALACIOS

DUARTE FURTADO

FILIPE DINIS
alias EMANUEL MUSSAPPIA
(Antwerp)

ANA DE MILAO
(1542/4-1613) (Antwerp)
(† in Portuguese India)

GASPAR DE MILAO
(† at Valledo)

ANRIQUES D

DUARTE DE PALACIOS
(alias JACOB)
(1589-?)

PERO DE PALACIOS
(1591-† 1664)

BENJAMIN DIONIS
alias BENJAMIN MUSSAPPIA
(Royal Physician of King Christian VI)
(Glückstadt-Amsterdam)

ABIGAIL DINIS

BEATRIZ ANTUNES
ANRIQUE DE LIMA
(alias MOSES ABINUN)
(Ponte de Lima - Hamburg)

BEATRIZ HENRIQUES DE MILAO
(1573-1633/1632)

ALVARO DINIS
(alias SAMUEL IACHIA)
(Hamburg)
(?-1695)

ISABEL DE PALACIOS

FELIPA BARBOSA

MANUEL DE SEIXAS

REUBEN bar IACHIA-EL HENRIQUES
(† 1610-1690)

(2) SARA MUSSAPPIA

MORDECHAI bar REUBEN HINRICHSEN
alias MARX REUBEN - SÄBELEI
(? 1650-1730)
(Glückstadt)

REUBEN bar MORDECHAI
(alias REUBEN MARX)
(? 1680-1751)
(? 1680-1767)
(Hamburg - Altona)

MORDECHAI-MODEL-GLÜCKSTADT
(alias GUMPEL bar REUBEN GL.)
(? 1710-1760)
(Hamburg - Altona - Königsf.)

SARA JOSEF MARCUS (wife of OLD MODEL)
(? 1710-1756)

REUBEN bar GUMPEL GLÜCKSTADT
(? 1735-1809)

MICHEL RUBENS
(alias Tabacspinner)
(alias Portugueser)
(alias Glückstadt)
(Glückstadt - Mecklenburg)

RUBEN LAZARUS - HINRICHS
(Mecklenburg)

ISRAEL SÄBELEI
(Glückstadt)

REUBEN bar MORDECHAI
(alias RUBEN MARX)
(? 1680-1751)
(? 1680-1767)
(Hamburg - Altona)

SIMHO HENRIQUES

RUBEN LAZARUS - HINRICHS
(Mecklenburg)

ISRAEL SÄBELEI
(Glückstadt)

REUBEN bar MORDECHAI
(alias RUBEN MARX)
(? 1680-1751)
(? 1680-1767)
(Hamburg - Altona)

Fam SCHWERIN
(Hamburg)

Fam RUBENSOHN
(Hamburg)

Fam ISRAEL
(Hamburg)

REUBEN bar MORDECHAI
(alias RUBEN MARX)
(? 1680-1751)
(? 1680-1767)
(Hamburg - Altona)

Fam SCHWERIN
(Hamburg)

Fam RUBENSOHN
(Hamburg)

Fam ISRAEL
(Hamburg)

REUBEN bar MORDECHAI
(alias RUBEN MARX)
(? 1680-1751)
(? 1680-1767)
(Hamburg - Altona)

Fam SCHWERIN
(Hamburg)

Fam RUBENSOHN
(Hamburg)

Fam ISRAEL
(Hamburg)

REUBEN bar MORDECHAI
(alias RUBEN MARX)
(? 1680-1751)
(? 1680-1767)
(Hamburg - Altona)

Fam SCHWERIN
(Hamburg)

Fam RUBENSOHN
(Hamburg)

Fam ISRAEL
(Hamburg)

REUBEN bar MORDECHAI
(alias RUBEN MARX)
(? 1680-1751)
(? 1680-1767)
(Hamburg - Altona)

Fam SCHWERIN
(Hamburg)

Fam RUBENSOHN
(Hamburg)

Fam ISRAEL
(Hamburg)

REUBEN bar MORDECHAI
(alias RUBEN MARX)
(? 1680-1751)
(? 1680-1767)
(Hamburg - Altona)

Fam SCHWERIN
(Hamburg)

Fam RUBENSOHN
(Hamburg)

Fam ISRAEL
(Hamburg)

REUBEN bar MORDECHAI
(alias RUBEN MARX)
(? 1680-1751)
(? 1680-1767)
(Hamburg - Altona)

daughter — LEVIN MOSES
(Hamburg — Altona)

MOSES RUBEN-LEVIN GLÜCKSTADT
(1764—1838)

DORIS-DEICHE FÜRST-GLÜCKSTADT
(1772—1839)
(Hamburg — Altona)

RUBEN ZWI-HIRSCH GLÜCKSTADT
(1810—1878)
(Hamburg — Altona — Ottensen)

(1) FANNY LEVY — GLÜCKSTADT
(1818—1852) (1827)
(Altona — Ottensen)

GUMPEL-GUSTAV-ARIE GLÜCKSTADT
(1849—1925)
(Hamburg)

RACHEL (Ascher-Ansche) STERN — GL.
(1851—1931?)
(Hamburg)

1) RUBEN-RUDOLF-ZWI GLÜCKSTADT
(1883—1949)
(Hamburg — La Paz)

HANNA MÖLLER — GLÜCKSTADT
(1897—D/N?)
(Hamburg — La Paz — N.Y. — Israel)

2) MOSCHE-MAX GLÜCKSTADT
(1884—1964) (Manchester)

KLARA HALBERSTADT — GL.
(1892—1954) (Frankfurt-Main)

3) DAVID GLÜCKSTADT
(1886—1951)
(Hamburg — Tel Aviv)

AUGUSTA-GUSTEL MEYER — GL.
(1897—1977)
(Frankfurt a. m. — Hamburg — Tel Aviv)

4) HERMAN GLÜCKSTADT
(?)
(Without children) (Holocaust)

(2) HANNE LEVY —

MORITZ-MOSCHKE

ROSA REI

1) RUBEN-RI

FANNY LEVY

2) SCHLOMO S

JOSE

4) DANIE

ANNI GABE

5) GUSTAV G

MO

(1) ROSA DE B

(2) ELSE KA

6) JEHUDA

MIRIAM METZ

7) JOHANNA GL

(1)

EL RODRIGUES DA VEIGA
∞
ARTE XIMENES DE ARAGAO

JORGE RODRIGUES
(Cordoba)

∞
GUIOMAR COMES

AS
ISABEL RODRIGUES
(† before 1607)

∞
ANTONIO MENDES

ANTONIO LORES
(Serre Cabo Dão)
∞
BEATRIZ DIAS

∞
MANUEL LOPES

∞
LEONOR DE CACERES

FERNAO DE CACERES
(Serre da Estrela)

ANRIQUE DIAS DE MILAO
(1528-1609)
(Serre Comba Dão)

∞
GUIOMAR COMES
(1549-1613)

MANUEL CARDOSO DE MILAO
(alias MANUEL TEIXEIRA)
(1571-?)
(Pernambuco - Hamburg)

∞
COMES RODRIGUES DE MILAO
(alias DANIEL ABENSUR)
(1574-?)
(Pernambuco - Lisbon - Amsterdam)

∞
BEATRIZ RODRIGUES

ITZHAC C. HENRIQUES
(alias R. ISAAC (Caceres - Rodrigues))
(? 1588) (Emden)

∞
SIMON (SIMAO) CACERES
(Amsterdam - Emden)

∞
SIMON ISAACS
(1634-1720) (Emden - Bunde)

∞
NATAN

∞
NATAN SIMON'S
(? 1680-? 1750)
(Bunde - Norden - Emden)

∞
SALOMON

alias SIMICHE bar NATAN
SIMON NATANS
van BUNDE
T. Stone
(1718-1782) (Bunde - Norden - Emden)

∞
GOTTEL MOSES
(1718-?) (Lernum - Emden)

∞
MOSES SIMONS BUNDEHEIM
(1755-1827) (Emden)

SARASAREL-DJMAN (PELS) BUNDEHEIM
(1755-1825) (Leer - Emden)

FRANCISCO LOPES CACERES
(Goa, † at Cochim)

∞
ANTONIA DOURADA

∞
DIOGO DIAS

∞
LEONOR LOPES MILAO
(1575-?)
(Lisbon Amsterdam)

∞
HENRIQUE RODRIGUES
(Physician)
(Lisbon - Hamburg)

∞
ANTONIO DIAS DE MILAO
(alias JOSUA ABENSUR)
(1582-?)
(Pernambuco - Hamburg)

∞
MANUEL LOPES

∞
PERO RODRIGUES

∞
GUIOMAR MANUEL

∞
ANTONIO DIAS CACERES
(1541-?) (Mexico)

∞
CATALINA DE LA CUEVA

∞
MARCOS LOPES

∞
BRANCA COMES

∞
GABRIEL COMES
(brother in law)

∞
ANRIQUE COMES

FRANCISCO DE CACERES
(1572-?)

∞
ANA NUNES

∞
SIMAO

∞
daughter

∞
MANUEL NUNES DE MATOS

∞
ISABEL SANTIAAGO HENRIQUES
DE MILAO
(1590-?)

∞
PEDRO DE PALACIOS
(1591-1864)
(Lisbon - Hamburg)

∞
PAULO DE MILAO
(alias MOSES ABENSUR)
(alias PAUL DIRKCHSEN)
(1585-?)

∞
LEA DE ANDRADE
(1) ABIGAIL DINIS
(sister of ALVARO
(Lisbon - Hamburg)

∞
JOSUA ABENSUR

∞
DANIEL ABENSUR
(† 1711)

∞
daughter Berij, Mussaphia

∞
daughter Berij, Mussaphia

∞
daughter Berij, Mussaphia

NATAN MOSES BUNDHEIM (T. Stone-Bunde)
(1793-1840) (Emden)

∞

GÜTEL MINDUS BUNDHEIM (T. Stone -Bunde)
(daughter ISRAEL JOEL MINDUS - Jemgum)
(1790-57-1834) (Jemgum - Emden)

LIPMAN bar NATAN BUNDHEIM
(alias ELIESER)
(1823-1898) (Emden - Altona - Langfelde)

∞

JETTE LICHTENSTEIN BUNDHEIM
(1825-1866) (Altona - Königst)

NATAN bar ELIESER (LIPMAN) BUNDHEIM
(1855-1915)
(Altona-Langfelde)

∞

GELLE-CAROLINE WERTHEIM - BUNDHEIM
(1866-1942)
(Witzenhausen-Altona-Hamburg-Theresienstadt ☆)

1) MOSCHE-MAX BUNDHEIM
(1889-1941)
(Altona - Hamburg) (Minsk - Holocaust ☆)

∞

ERNA LEVI
(1886-1970) (Hamburg - Manchester)

2) HENRIETTE
(without children)
(Holocaust ☆)

3) FRIDA BUNDHEIM
(1892-1983)
(Hamburg - Tel-Aviv)

MARTIN-MORDECHAI HACHOEN WOLKOWSKI
(?-1949)
(Ravitz - Tel-Aviv)

4) ELASAR-ERNST BUNDHEIM ben NATAN
(1895-1943)
(Altona Hamburg - Gurs)
(Holocaust-Maidanek ☆)

5) JOHANA GLÜCKSTADT - BUNDHEIM
(1898-?-N?)
(Hamburg - Gurs - Bnei-Brak)

GÜTEL-GERTRUD BUNDHEIM - SOMMER
(1896-1975)
(Hamburg - Kreuznach - Veiron - Strasbourg)

∞

MOSCHE-MAX SOMMER
(1867-1969)
(Bachrach - Kreuznach - Veiron - Strasbourg)

GLÜCKSTADT
(1896)
(Langfelde)

JOSEPH GLÜCKSTADT
(1891-1921)
(Altona - Langfelde)

ZACHE MÜNDEN
(1897-1940)
(Altona - Langfelde)

CHARD GLÜCKSTADT
(1897-1940)
(Langfelde)

1) - GLÜCKSTADT
(1898-1943)
(Auschwitz ☆)

IGERIED GLÜCKSTADT
(93) (without children)
(Marne-Verdun)

PH GLÜCKSTADT
(1891-1893)
(Langfelde) (without children)

EL GLÜCKSTADT
(1894-1978)
(Gan-Hachomran)

EL - GLÜCKSTADT
(1898-1943)
(Pardes-Hanna)

LUMPEL GLÜCKSTADT
RDECHAI ARIE
(1894-1954)
(Hamburg - Ecuador)

BER - GLÜCKSTADT
(?)
(Emden)

Z - GLÜCKSTADT
(1908-1966)
(Hafeln - Ecuador)

LEO GLÜCKSTADT
(1896-1960)
(Miami U.S.A.)

A ULLMANN - GL.
(19-?-N?)
(Hafeln - U.S.A. - Jerusalem)

GLÜCKSTADT - BUNDHEIM
(1898-?-N?)
(Gurs - Bnei-Brak)

SIMCHA

MOSES HENRIQUES
HAVA-EVA FALLACHE H.
(Glückstadt)

1) ESTER-SARA (Glückstadt)
2) PALOMA-BLUMA (Altona)

JACOB HENRICUS
(Glückstadt-Altona)

JOSEPH HENRIQUES
(Glückstadt-Altona)

HENRICUS (Altona)

HENRIQUES (Copenhagen)

G.S.-GLÜCKSTADT (Hamburg)

fam. HYMAN (Pitt)

fam. SELIGMAN (Pitt)